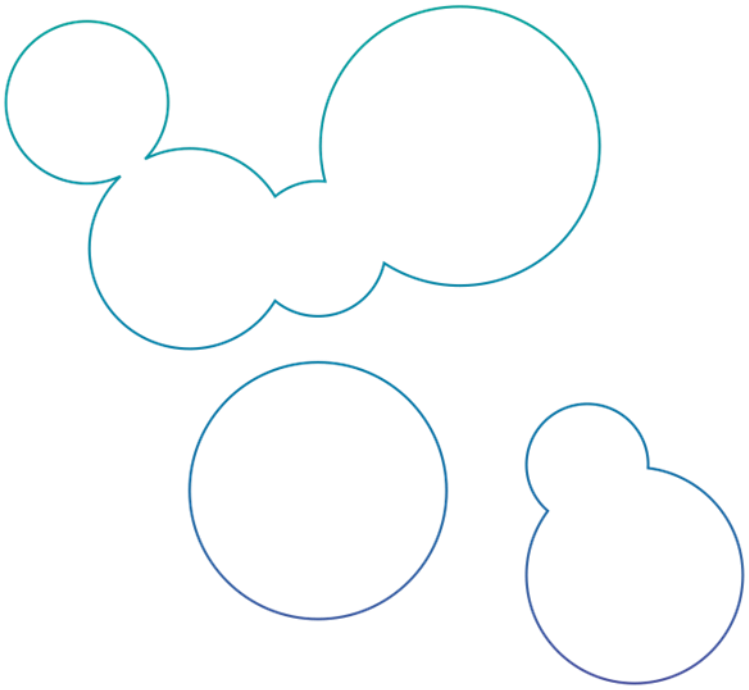
Interventie beschrijving

KIES
Kinderen In Een Scheiding



Dit is een format van het Samenwerkingsverband Erkenning van Interventies © 2024

Colofon

Eigenaar / licentiehouder van de interventie: Nelly Snels-Dolron

Naam organisatie: Expertisecentrum Kind en Scheiding
E-mail: info@kiesvoorhetkind.nl /info@expertisecentrumkindenscheiding.nl
Telefoon: -
Website: www.kiesvoorhetkind.nl/www.expertisecentrumkindenscheiding.nl

Contactpersoon

Naam: Jacquelijn van der Vijver
E-mail: Jacquelijn@kiesvoorhetkind.nl
Telefoon: -

Referentie in verband met publicatie

Naam auteur interventiebeschrijving: Nelly Snels-Dolron
Titel interventie: KIES (Kinderen In Een Scheiding)
Databank(en): NJI
Plaats, Expertisecentrum Kind en Scheiding, Hedikhuizen
Datum: 28-05-2026

Disclaimer en informatiegebruik

Dit document bevat een beknopte weergave van de beschreven interventie. Bijbehorende materialen ontbreken, denk aan een handboek, werkboek en opleidingsdocumentatie. Deze zijn wel nodig om de interventie uit te kunnen voeren. Het is daarom niet toegestaan om de interventie uit te voeren enkel op basis van dit document.

De informatie in dit document, voor zover die betrekking heeft op de hier beschreven interventie, mag niet worden overgenomen zonder toestemming van de eigenaar van de interventie. Ook mag de informatie niet worden gebruikt voor het maken van een eigen variant van de beschreven interventie.

Wil je de beschreven interventie gaan uitvoeren? Of wil je informatie over deze interventie overnemen? Neem dan contact op met de interventie-eigenaar of contactpersoon. Deze staat genoemd op de webpagina van de interventie in de Databank Effectieve Jeugdinterventies.

Foto van de interventie



Quote van een deelnemer

“Dankzij deze praktische, kindgerichte methode heb ik geleerd om echt vanuit het kindperspectief te werken. Een waardevolle aanvulling die het verschil maakt. Ik kan er direct mee aan de slag. Een aanrader!”

× *Hierbij verklaar ik (interventie eigenaar) dat de foto rechtenvrij is en dat betrokkenen toestemming hebben gegeven. De foto en quote mogen door het kenniscentrum worden gebruikt in openbare uitingen over mijn interventie.*

Samenvatting

KIES, Kinderen In Een Scheiding is ontwikkeld door het Expertisecentrum Kind en Scheiding. Het is de methodiek bij scheiding die kinderen centraal zet. KIES werkt in lijn met het Kinderrechtenverdrag en is onderzocht en effectief bewezen door de Universiteit Utrecht voor de leeftijd 7-12 jaar. Het is de methode die kinderen leert en mogelijk maakt te vertellen en te kiezen voor henzelf en wat ze nodig hebben, hen helpt en hun ouders bij scheiding professioneel ondersteunt. KIES 7-12 is opgenomen in de databank effectieve jeugdinterventies. De leeftijdsgroepen 4-6 jaar en 13-17 jaar zijn onderbouwd en doorontwikkeld vanuit de KIES methodiek (practice-based evidence). Deze leeftijdsgroepen maken momenteel geen onderdeel uit van de opname en erkenning in de databank, maar zijn meegenomen in de huidige monitoring.

Doelgroep

KIES is een preventieve interventie, gericht op kinderen met gescheiden ouders. Het betreft kinderen waarbij sprake lijkt te zijn van lichte problemen, doordat een of beide ouders of andere direct betrokkenen zoals school hiertoe aanwijzingen hebben, en/of doordat kinderen zelf aangeven mee te willen doen, omdat ook dat laatste een aanwijzing kan zijn voor lichte problemen die door belangrijke anderen niet worden opgemerkt. De interventie is vooral bedoeld voor en gericht op kinderen van 7-12 jaar en betrekt ook ouders.

Doel

KIES heeft als doel om kinderen een stem te geven, recht te doen en mogelijke problemen rondom de scheiding, zoals een zwakke band met ouders, internaliserende of externaliserende problemen, slechte schoolprestaties en een verminderd zelfvertrouwen, van deze kinderen te voorkomen of te beperken en ervoor te zorgen dat zij een zo onbelemmerd mogelijke ontwikkeling kunnen doormaken. Bijkomend doel voor ouders is om hen te informeren over de gevolgen van de scheiding voor hun kinderen en hen handreikingen te bieden om hiermee om te gaan.

Aanpak

KIES 7-12 jaar is een groepsprogramma voor kinderen met gescheiden ouders onder professionele begeleiding van twee gecertificeerde KIES-coaches. Er zijn acht wekelijkse bijeenkomsten van een uur, waarbij wordt gewerkt aan de hand van verschillende werkvormen. Vanuit de KIES methodiek wordt het proces van de scheiding en de bijbehorende thema's doorlopen. De begeleiding en de werkwerkvormen zijn hierbij afgestemd op de leeftijd en behoeften van het kind. Voor de ouders is er tenminste een informatiebijeenkomst vooraf en een evaluatiebijeenkomst achteraf, alsmede informatie op schrift of digitaal.

Materialen

KIES coaches krijgen na het volgen van een training toegang tot een online omgeving met handleiding met een gedetailleerde beschrijving van o.a. de bijeenkomsten, plan van aanpak, vragenlijsten en PR voor het begeleiden van KIES. Kinderen ontvangen tijdens deelname een eigen werkboek Voor ouders en kinderen is er informatie op de website www.kiesvoorhetkind.nl.

Onderbouwing

Onderzoek toont aan dat een scheiding zowel korte- als langetermijneffecten kan hebben voor kinderen (Amato, 2010; Swartz-den Hollander et al., 2020). Ongeveer 15-20% ontwikkelt ernstige problemen, zoals loyaliteitsconflicten, traumaklachten of hechtingsproblemen (Groenhuijsen, 2014; Van der Kolk, 2016; Van der Ploeg, 2013). KIES helpt deze problemen voorkomen of beperken door kinderen te ondersteunen bij ontwikkelingstaken (Van den Berg, 2018; Wallerstein & Blakeslee, 1989), sociale steun te bieden en ouders te informeren. Het KIES-coachingmodel vergroot het zelfoplossend vermogen (Spruijt & Kormos, 2014) en leert kinderen gevoelens delen, schuldgevoel verminderen en beter communiceren (Ägarne-Lindberg et al., 2009; Pedro-Carrol & Jones, 2015). Bij deelname aan KIES worden kinderen actief betrokken door te vragen naar hun wensen en behoeften, hen te ondersteunen om deze te uiten, serieus te luisteren en terug te koppelen wat er met hun inbreng mogelijk is en/of gebeurt (Lundy, 2013).

Onderzoek

In 2005 voerde de Universiteit Utrecht een quasi-experimenteel onderzoek uit naar KIES waaruit bleek dat deelname positief is voor kinderen en dat KIES hoog wordt gewaardeerd door ouders en kinderen (Spruijt en collega's, 2005). Tussen 2008-2013 is er een grootschalig gerandomiseerd controleonderzoek (RCT) naar KIES uitgevoerd voor de leeftijd van 7-12 jaar en verkennend voor 13-17 jaar. Kinderen die aan KIES hebben meegedaan laten een afname van probleemgedrag zien, een verbetering van de ouder-kind communicatie en een vermindering van schuldgevoelens ten aanzien van de scheiding vergeleken met kinderen uit de controlegroep (Pelleboer-Gunnink, Van der Valk, Branje, Doorn & Deković, 2015; van der Valk et al., 2013). Momenteel loopt een vervolgonderzoek naar KIES in samenwerking met de Universiteit Utrecht, zowel in Nederland als op Aruba.

Inhoud

Samenvatting **6**

1. Beschrijving interventie **7**
1.1 Doelgroep 7
1.2 Doel 9
1.3 Aanpak 9

2. Uitvoering **3**

3. Onderbouwing **18**

4. Onderzoek **27**
4.1 Onderzoek naar de uitvoering 27
4.2 Onderzoek naar de effectiviteit 27

5. Praktijkvoorbeeld **30**

6. Aangehaalde literatuur **32**

1. Beschrijving interventie

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

KIES is er voor kinderen van gescheiden ouders. De interventie is door de Universiteit Utrecht onderzocht en effectief bewezen voor de leeftijd 7-12 jaar. Ook ouders maken deel uit van de doelgroep via informatiebijeenkomsten en betrokkenheid bij het traject. KIES is gericht op preventie, ondersteuning en hulp, niet specifiek op de behandeling van zeer ernstige problematiek, maar het kan daar wel een positieve bijdrage aan leveren. De methodiek is geschikt voor betrokkenen vanuit diverse achtergronden en gezinssituaties en kan onderdeel uitmaken van een breder hulpverleningstraject bij complexere scheidingen.

Intermediaire doelgroep

Naast kinderen zijn ouders een belangrijke intermediaire doelgroep binnen KIES. Zij worden actief betrokken via tenminste één (informatie)bijeenkomst vooraf en een evaluatiebijeenkomst achteraf en hebben daarnaast de mogelijkheid om deel te nemen aan KIES Gescheiden Opvoeden. Daarnaast ontvangen zijn schriftelijke of digitale informatie over het programma.

Selectie van doelgroepen

Kinderen worden aangemeld via scholen, wijkteams, CJG's, jeugdgezondheidszorg of jeugdhulp. KIES is inzetbaar in diverse settings, zoals onderwijs en jeugdhulpverlening. Ouders of professionals signaleren of een kind last heeft van de scheiding of het kind geeft aan graag deel te willen nemen aan KIES. Toelating vindt plaats na schriftelijke toestemming van beide gezaghebbende ouders en intake waarbij indicatiecriteria en mogelijke contra-indicaties worden besproken.

Inclusiecriteria:

– Kinderen van 7-12 jaar met gescheiden ouders, ongeacht de duur sinds de scheiding.
- Alle kinderen die een scheiding van hun ouders doormaken en ondersteuning wensen
– Enige mate van al dan niet zichtbare (lichte) problemen door de scheiding (bijv. verwarring, emotionele verwerking, loyaliteitsconflicten, communicatieproblemen met ouders).
– Mogelijke signalering door kind zelf, ouders, school of hulpverleners.
– Deelname aan groepsaanpak is passend.

Screening

Bij schriftelijke toestemming van beide (gezaghebbende) ouders voor deelname van het kind, vindt een screening plaats bij de ouders, waarbij gekeken wordt naar mogelijke contra-indicaties en factoren waar voor de toelating en/of de uitvoering rekening mee gehouden moet worden. Deze screening is in de 1e fase via jeugdhulporganisaties als CJG/GGD/ en scholen (die als taak hebben kinderen waar zij zorg over hebben aan te melden bij een Zorg Advies Team of anderszins aan te dragen voor hulp. Daarnaast is er via de deelnameformulieren een screening of KIES geschikt is of iets anders aan ouders/kinderen aangereikt moet worden. Daarbij worden beide ouders actief bevraagd over de veiligheidssituatie thuis (o.a. misbruik of het vermoeden daarvan), over kenmerken van het kind (i.v.m. mogelijke contra-indicaties) en van de ouders (o.a. over een mogelijk langdurige conflictsituatie).

Contra-indicaties:

Op het niveau van ouders:

– Geen toestemming van één of beide gezaghebbende ouders.
– Ernstige, voortdurende ouderlijke conflicten (complexe scheiding).
– Onveilige thuissituatie (bijv. huiselijk geweld, mishandeling, misbruik).
– Ernstige verslavings- of persoonlijkheidsproblematiek van ouders.

Op het niveau van kinderen:
– Ernstige emotionele of gedragsproblemen, waarvoor al intensieve hulp wordt geboden.
– Deelname andere intensieve hulpverleningstrajecten.
– Kinderen met een (licht) verstandelijke beperking (NB deze kinderen zijn veelal niet in het regulier onderwijs, maar in bepaalde gevallen wel). Als deze kinderen goed kunnen functioneren in regulier onderwijs kunnen ze vaak ook deelnemen aan KIES, zo nodig met een aanpassing (KIES+).
– Onvoldoende beheersing van Nederlandse taal. (KIES individueel en KIES 7-12 jaar in Engels beschikbaar)
– Weinig motivatie of te veel angst (proefdeelname mogelijk).

Ouderbetrokkenheid, signalering en doorverwijzing:
Deelname van ouders aan de ouderbijeenkomsten heeft de voorkeur, maar is geen voorwaarde voor deelname van het kind aan KIES. Wanneer ouders niet (samen) kunnen of willen deelnemen, worden zij (afzonderlijk) geïnformeerd en waar mogelijk individueel betrokken bij het traject. Informatie wordt in dat geval schriftelijk, telefonisch of in aparte gesprekken gedeeld. De focus blijft daarbij op het ondersteunen van het kind, waarbij beide ouders zoveel mogelijk worden meegenomen.

Daarnaast is de opzet van KIES gericht op het versterken van de ouder-kindrelatie door middel van werkvormen en materialen die het contact tussen ouder en kind stimuleren. Kinderen leren hun gevoelens, wensen en behoeften herkennen en op een passende manier communiceren naar hun ouders. Ouders worden, waar mogelijk, uitgenodigd om hierover met hun kind in gesprek te gaan. Hierdoor kan ook bij beperkte ouderdeelname een positieve invloed ontstaan op de interactie en relatie tussen ouder en kind.

KIES is een preventieve interventie voor kinderen en niet bedoeld als behandeling van complexe gezinsproblematiek. Tegelijk kan het programma indirect bijdragen aan het signaleren van bredere gezinsproblematiek. Via ouderbetrokkenheid en signalen van uitvoerders kan een aanvullende ondersteuningsbehoefte zichtbaar worden, waarna – indien nodig – gerichte doorverwijzing plaatsvindt naar passende hulp. Wanneer tijdens het traject signalen naar voren komen van ernstigere zorgen (zoals onveiligheid, ernstige ouderlijke conflicten of psychosociale problematiek), bespreken KIES-coaches deze signalen zorgvuldig met ouders en indien van toepassing met betrokken professionals. In dergelijke situaties wordt, in overleg, doorverwezen naar passende aanvullende hulpverlening. KIES kan in dat geval onderdeel blijven van een breder ondersteuningsaanbod, mits dit in het belang van het kind is.

KIES-coaches zijn getraind in signalering, screening en overleg over doorverwijzing wanneer contra-indicaties aanwezig zijn. KIES-professionals werken volgens de wettelijke Meldcode Huiselijk Geweld en Kindermishandeling. Dit betekent dat signalen van onveiligheid systematisch worden gesignaleerd, besproken en indien nodig opgevolgd volgens de stappen van de meldcode. KIES-coaches zijn hierin geschoold en handelen conform de geldende richtlijnen en verantwoordelijkheden binnen hun organisatie.

Betrokkenheid doelgroep

KIES is ontstaan vanuit de praktijk. Bedenker en ontwikkelaar Nelly Snels-Dolron, signaleerde in jeugdzorg en onderwijs dat kinderen na scheiding behoefte hadden aan ondersteuning. In de ontwikkelfase zijn kinderen, ouders, diverse professionals, organisaties en onderzoekers actief betrokken. Kinderen gaven aan bij voorkeur op school hulp te willen, op een vertrouwde plek, in groepsverband met leeftijdsgenoten en bij een onafhankelijk persoon, niet hun eigen leerkracht. Ouders gaven aan waardevol te vinden dat hun kind ondersteuning kreeg bij omgaan met de scheiding en zij informatie kregen over gescheiden opvoeden. In pilots op basisscholen en daarbuiten (2002–2004) werd geëxperimenteerd met de opzet en uitvoering van KIES-groepen.
De uitkomsten van pilots, evaluaties en latere onderzoeken, zijn gebruikt voor verdere ontwikkeling van KIES, waaronder ook de scholing voor professionals. Alle jaren daarna heeft het Expertisecentrum Kind en Scheiding contacten gehouden met doelgroepen door middel van verschillende projecten, feedback vanuit de praktijk en direct contact.

1.2 Doel

Hoofddoel

KIES heeft als doel kinderen te ondersteunen in het omgaan met de scheiding van hun ouders. KIES helpt hen om gevoelens te uiten, zichzelf beter te begrijpen en hun situatie te verwerken door effectieve copingstrategieën toe te passen en gebruik te maken van steunbronnen. Hierdoor worden problemen zoals verminderde ouder-kindrelaties, gedragsproblemen, schuldgevoelens, verminderde schoolprestaties en laag zelfvertrouwen voorkomen of verminderd. KIES bevordert zo een gezonde sociaal-emotionele ontwikkeling en versterkt de eigen veerkracht van kinderen bij scheidingservaringen. In lijn met het IVRK informeert KIES kinderen over hun rechten bij scheiding.
KIES heeft als doel dat ouders meer kennis hebben over de impact van scheiding en loyaliteit en signalen van hun kind herkennen en begrijpen. Dit draagt positief bij aan de ouder-kindrelatie.

Subdoelen

KIES helpt kinderen de scheiding van de ouders beter te begrijpen, ermee om te gaan en te verwerken. De subdoelen gericht op de kinderen zijn gebaseerd op de zes extra ontwikkelingstaken die kinderen van gescheiden ouders hebben naast normale ontwikkelingstaken (Singendonk & Meesters, 2018; Wallerstein & Blakeslee, 1989). Deze ontwikkelingstaken zullen in de onderbouwing verder beschreven worden. Na afloop van de 8 bijeenkomsten van KIES zijn de volgende subdoelen bij de kinderen behaald:

1. Het kind begrijpt de scheiding beter en veelgehoorde misconcepties van kinderen rondom de scheiding, zoals schuldgevoelens, zijn verminderd: het kind ziet de scheiding als definitief en erkent de onomkeerbaarheid ervan.
2. Het kind kan de huidige gevoelens omtrent de scheiding benoemen en (h)erkennen.
3. Het kind heeft coping strategieën geleerd: hierop kan hij of zij een beroep doen wanneer het moet omgaan met verschillende scheiding gerelateerde situaties, nu en in de toekomst.
4. Het kind kan effectiever met beide ouders en andere voor het kind belangrijke personen communiceren: zij kunnen bijvoorbeeld hulp vragen, hun wensen uiten, voor zichzelf opkomen (waarbij rekening wordt gehouden met de gevoelens van anderen) en eventuele loyaliteitsgevoelens aankaarten.
5. Het kind weet waar het hulp kan zoeken nadat KIES afgelopen is: kinderen met problemen krijgen verdere informatie, begeleiding, hulp waar nodig, om verergering van de problematiek te voorkomen.
6. Kinderen weten dat er rechten zijn voor kinderen bij scheiding.

Daarnaast zijn er enkele subdoelen gericht op de ouders. Na afloop van KIES zijn ouders (beter) geïnformeerd over de deelname van hun kind aan KIES en:

7. De loyaliteit en rechten van kinderen, de mogelijke impact en gevolgen van scheiding voor kinderen en opvoeden bij scheiding.
8. Het belang van het bevorderen van contact met hun kind en tussen het kind en de andere ouder.
9. Waar ze zelf terecht kunnen in de directe omgeving voor steun en hulp bij opvoeding en/of scheidingsproblematiek.

Om na te gaan of de doelen zijn behaald, is er bij elke bijeenkomst een evaluatie voor kinderen en bij de laatste bijeenkomst een gehele evaluatie. Ook maken kinderen hun eigen certificaat en is er tenslotte met zowel ouders als school een evaluatie. De beide KIES coaches evalueren ook met elkaar, na elke bijeenkomst en het totaal van de bijeenkomsten.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

KIES is er voor kinderen van gescheiden ouders, opgebouwd in drie fasen: voorbereiding, uitvoering en afronding.

1. Voorbereiding en werving:
Kinderen worden gesignaleerd en aangemeld via scholen, wijkteams, CJG's of jeugdhulp of het kind geeft zelf aan naar KIES te willen. Ouders geven schriftelijke toestemming. De KIES-coaches screenen de aanmeldingen op indicatie-

en contra-indicaties. Voorafgaand aan de kindbijeenkomsten vindt een informatiebijeenkomst voor ouders plaats (1 bijeenkomst van ca. 1 uur).

2. Uitvoering:
KIES bestaat uit 8 groepsbijeenkomsten van een uur onder begeleiding van twee gecertificeerde KIES-coaches:

De bijeenkomsten volgen vanuit de KIES methode het proces van de scheiding: terugblik (start van de scheiding), huidige situatie, gewenste situatie, belemmeringen, hulpbronnen en toekomst. Elke bijeenkomst heeft een vast thema en maakt gebruik van werkvormen die aansluiten op de leeftijd en ontwikkeling van de kinderen (zoals gesprek, spel, creatieve opdrachten). Kinderen ontvangen een eigen werkboek.

3. Afronding en borging:
Na afloop vindt een evaluatiebijeenkomst met ouders plaats (1 bijeenkomst van ca. 1 uur). Daarnaast worden de kinderen individueel of in groep geëvalueerd via observaties. De laatste bijeenkomst wordt er met de kinderen teruggeblikt op de bijeenkomsten. Coaches evalueren onderling na iedere bijeenkomst en aan het eind van de cyclus. Waar nodig is er tijdens het KIES traject contact met ouders en vindt er eventueel een verwijzing plaats naar aanvullende hulp. Alle ouders ontvangen na afloop informatie over ondersteuningsmogelijkheden voor hulp voor hun kind en voor zichzelf.

KIES kan worden uitgevoerd onder of na schooltijd of op externe locaties via (jeugd)hulporganisaties. De keuze voor moment en locatie van KIES wordt vaak bepaald door scholen, gemeenten of samenwerkingspartners (zie hoofdstuk 2 onder kopje type organisatie en locatie). De methodiek is flexibel toepasbaar, mits uitgevoerd volgens richtlijnen uit de handleiding. Coaches zijn getraind en gecertificeerd voor het werken met de methodiek. Zij volgen nascholingen om hun certificering actief te houden.

Inhoud van de interventie

De KIES-interventie bestaat uit een gestructureerde aanpak met drie hoofdfasen:
(1) voorbereiding en werving,
(2) uitvoering van de groepsbijeenkomsten,
(3) afronding en evaluatie.
Binnen deze fasen wordt gewerkt met vaste programmaonderdelen die zijn afgestemd op de leeftijd en behoeften van kinderen van gescheiden ouders, in nauwe samenwerking met ouders en/of scholen.

1. Voorbereiding en werving
De interventie start met overleg tussen de school of organiserende instantie (bijv. CJG, wijkteam) en de KIES-coaches. Zij stemmen het wervingstraject af op de lokale situatie. Dit kan via nieuwsbrieven, websites of persoonlijke benadering. Ouders ontvangen informatie en een aanmeldformulier, inclusief een toestemmingsverklaring.

Selectiecriteria en screening
Kinderen worden aangemeld op basis van signalen van ouders, school of hulpverleners en/of omdat het kind zelf graag wil deelnemen. Zowel zichtbare als minder zichtbare signalen van problemen rondom scheiding worden serieus genomen. Bij overaanmelding maakt de school of instelling een eerste selectie; de uiteindelijke beslissing voor de eerstvolgende groep, ligt bij de KIES-coaches, die screenen op noodzaak voor snelle deelname en ook screenen op contra-indicaties zoals complexe scheidingen, veiligheid of ernstige gedragsproblematiek. In sommige gevallen wordt gezocht naar een alternatieve groep of individuele begeleiding.

Toestemming
De interventie kan alleen worden gestart met schriftelijke toestemming van beide gezaghebbende ouders. Indien één ouder bezwaar maakt, wordt geprobeerd in gesprek te gaan en bezwaren te bespreken. Alleen bij éénhoofdig gezag is toestemming van één ouder voldoende waarbij de KIES coach de inspanningsverplichting heeft om de andere ouder om emotionele toestemming te vragen.

Ouderbijeenkomst vooraf
Voorafgaand aan de groepssessies is er een informatiebijeenkomst voor ouders. Hierin worden de werkwijze, doelen

en randvoorwaarden uitgelegd. Ouders ontvangen tips om hun kind te ondersteunen en krijgen uitleg over veelvoorkomende reacties van kinderen na scheiding.

2. Uitvoering: De KIES-bijeenkomsten
De groepssessies vormen het hart van de interventie. De opzet is als volgt:

- **Leeftijd 7–12 jaar**: 8 wekelijkse bijeenkomsten van ca. 1 uur.
- Begeleiding door **twee gecertificeerde KIES-coaches**.
- Deelnemers ontvangen een **persoonlijk werkboek** dat dient als leidraad en verwerkingsmiddel.

Structuur van een bijeenkomst
Elke bijeenkomst heeft een herkenbare opbouw:

1. **Individuele begroeting** van ieder kind, kort check-in moment.
2. **Gezamenlijk welkom**: hoe gaat het, is er iets gebeurd
3. **Introductie van het thema** via een verhaal over een personage die situaties rondom scheiding meemaakt en/of gesprek a.d.h.v. het thema van de dag en of een quote.
4. **Werkvormen** die aansluiten op het thema en de leeftijden (zoals gesprek, spel, tekenen, rollenspel of groepsopdracht).
5. **Reflectie en afronding**: gezamenlijke terugblik en vooruitblik op volgende keer.

Thema's per bijeenkomst
De thema's volgen het proces van scheiding vanuit de huidige situatie, gewenste situatie, belemmeringen en hulpbronnen. De opbouw en strekking van de thema's waarmee in de bijeenkomsten gewerkt wordt, is bij elke leeftijdsgroep hetzelfde.

1. De kennismaking
2. Herinneringen
3. Vertrouwen
4. Gevoelens en relaties
5. Hulp vragen
6. Lastige situaties
7. Aan de slag
8. Terugkijken en vooruitblikken

Coachingmodel KIES
Centraal staat het KIES-coachingmodel: kinderen leren stilstaan bij hun eigen situatie (huidige en gewenste) en benoemen belemmeringen en hulpbronnen. Zo leren zij oplossingsgericht denken. Bijvoorbeeld: een kind dat zijn kamer niet kan laten zien aan een ouder, leert andere manieren te bedenken (zoals foto's maken). De groep helpt bij het bedenken van haalbare oplossingen, wat ook de veerkracht van andere kinderen versterkt.

Flexibiliteit en maatwerk
De handleiding biedt een vaste structuur en opzet van de bijeenkomsten. De coach kan een van de geboden alternatieve werkvormen per thema inzetten om maatwerk te kunnen bieden. Binnen de vaste structuur is ruimte voor maatwerk. Coaches letten op taalgebruik, toon en groepsdynamiek, zodat alle kinderen zich veilig en gezien voelen.

3. Afronding en borging

Evaluatiebijeenkomst ouders
Na afloop van KIES vindt een ouderbijeenkomst plaats. Hierin:

- Delen de coaches algemene observaties over hoe kinderen het traject ervaren hebben.
- Krijgen ouders tips en/of wensen van hun kinderen mee (mits met toestemming).
- Ontvangen ouders praktische handvatten over hoe zij het contact met hun kind en met de andere ouder kunnen ondersteunen.
- Worden vervolgmogelijkheden toegelicht, indien verdere hulp nodig is. Ook wordt gewezen op verdere informatie en tools die te vinden zijn op de website van het Expertisecentrum Kind en Scheiding.
- Ouders vullen een evaluatieformulier in. Indien nodig kunnen zij een individueel gesprek aanvragen.

Afronding met de kinderen
Kinderen ronden hun werkboek af, hebben met de kinderen en KIES coaches een groepsevaluatie. Dit moment biedt erkenning voor hun inzet en helpt bij de overgang naar het dagelijks leven na KIES.

Evaluatie door coaches
Na elke bijeenkomst én aan het eind evalueren de KIES coaches samen hun samenwerking en het verloop, signalen bij kinderen, groepsdynamiek en mogelijke vervolgstappen. Indien nodig wordt verwezen naar hulpverlening.

Aansluiting bij diversiteit (equity)
KIES is ontworpen met oog voor inclusie en variatie in achtergrond en ontwikkelingsniveau van kinderen. De methodiek:

- Sluit aan bij verschillende leeftijden, met aangepaste duur, inhoud en werkvormen.
- Geeft ruimte aan culturele diversiteit: verhalen en werkvormen zijn algemeen en kindgericht, niet cultuurgebonden. De bijbehorende visuele tools tonen een brede afspiegeling van de samenleving.
- Heeft aandacht voor taalvaardigheid: deelname vereist voldoende beheersing van het Nederlands. Bij taalproblemen wordt deelname besproken; in sommige gevallen kan individuele begeleiding passender zijn. Er zijn aanpassingen voor begeleiding in Engels. KIES Kindplannen zijn er in meerdere talen.
- Is geschikt voor kinderen in het regulier onderwijs en bij lichte beperkingen kan KIES+ passend zijn.
- Biedt ondersteuning en hulp aan ouders in uiteenlopende gezinssituaties (gescheiden, co-ouderschap, samengesteld gezin), anderstaligen of minder taligen door middel van visuele en in verschillende talen ondersteunende informatie en tools.

Minimale uitvoeringseisen
Om de doelen te behalen, moet minimaal worden uitgevoerd:

- Screening en toestemming van beide ouders.
- De volledige reeks bijeenkomsten voor kinderen.
- Minimaal één ouderbijeenkomst vooraf en een na afloop.
- Begeleiding door twee gecertificeerde KIES-coaches.
- Toepassing van het KIES-coachingmodel.
- Gebruik van werkboeken, evaluaties en de handleiding als basis.

KIES mag niet worden ingekort of aangepast buiten de marge die binnen het programma is toegestaan, om de effectiviteit te waarborgen.

2. Uitvoering

Materialen

Voor de uitvoering van KIES zijn diverse materialen beschikbaar voor zowel professionals, ouders als kinderen.

Voor KIES-coaches:

- Uitgebreide handleiding (van de training) met achtergrondinformatie, methodiek, werkvormen, praktische tips en toelichting bijeenkomsten.
- Werkbladen en voorbeeldmaterialen: o.a. brieven voor ouders/kinderen, toestemmingsformulieren, evaluatieformulieren, formats ouderbijeenkomsten, informatiemateriaal over de fasen van scheiding.
- KIES spel: ondersteunt gespreksvoering en werkvormen.
- Extra materialen voor oefeningen (zoals touw, voorwerpendoos): uit eigen bezit aangevuld
- Signalenkaart
- Info & factsheet
- KIES KOV & Scholenplan

Voor kinderen:

- Een persoonlijk werkboek, voor opdrachten tijdens sessies en die zij na afloop mee mogen nemen.
- Informatiefolders over KIES, scheidingsprocessen en het KIES Ouder Kompas met handvatten voor ouderlijke ondersteuning.
- KIES Kindplannen over de positie, rechten, wensen en behoeftes van kinderen in diverse leeftijden en meerdere talen
- KIES 0-3 jaar plan
- KIES Grootouderplan

Voor werving en communicatie:

- Folders, posters, website en digitale middelen (zoals teksten voor nieuwsbrieven of schoolwebsites) om ouders en scholen te informeren over KIES.

Alle informatie en/of materialen worden verstrekt of beschikbaar gesteld via de training of via het platform

www.expertisecentrumkindenscheiding.nl

Type organisatie en locatie

x0 Basisvoorziening voor alle kinderen en jongeren met gescheiden ouders
x0 Voorziening voor lichte hulp en ondersteuning
X0 Gespecialiseerde hulp (KIES maakt dan onderdeel uit van een breder hulpverleningstraject)

De inzet is afhankelijk van de context en het zorgaanbod van de regio.

KIES is een laagdrempelige methode en kan worden uitgevoerd door diverse organisaties, zoals:

- Basisscholen
- Centra voor Jeugd en Gezin (CJG)
- Jeugdhulpverleningsorganisaties
- Gemeentelijke instellingen
- Zelfstandig werkende, gecertificeerde KIES-coaches (bijv. vanuit eigen praktijk of ambulant)

KIES groepen worden sinds 2002 onder andere op school uitgevoerd, om zo toegankelijk mogelijk te zijn voor kinderen. De KIES-coaches halen de deelnemende kinderen op uit de klas. De uitleg naar leeftijdsgenoten blijft neutraal en vergelijkbaar met deelname aan andere ondersteuningsprogramma's, zoals weerbaarheidstraining of SOVA. KIES is een Gezonde School activiteit en kan aansluiten bij de maatschappelijke opdracht van het onderwijs en de kernpunten van preventief zorgbeleid op school: de wettelijke zorgplicht, vroegsignalering, samenwerking met derden, sociale veiligheid en preventie activiteiten.

Het aanbieden van preventieve ondersteuning in de leefomgeving van kinderen, zoals school, sluit aan bij inzichten uit de literatuur over beschermende factoren voor de ontwikkeling van jeugdigen. Vroegtijdige signalering, samenwerking tussen betrokken partijen en het versterken van een veilige pedagogische omgeving zijn belangrijke elementen die bijdragen aan een positieve ontwikkeling van kinderen (Ince, Van Yperen & Valkestijn, 2018).

Wanneer KIES onder schooltijd plaatsvindt, gebeurt dit in afstemming met de school en met aandacht voor het beperken van onderwijsonderbreking. Deelname wordt zorgvuldig afgestemd met de contactpersoon (leerkracht, schoolmaatschappelijk werker, intern begeleider etc), waarbij wordt gekeken naar het functioneren en welzijn van het kind. Eventuele effecten op school worden gemonitord via het leerlingvolgsysteem en schoolobservaties in afstemming met ouders. KIES coaches hebben een contactpersoon van de school die de brug slaat tussen de leerkrachten, eventuele andere hulpverlening en ouders. Overwegingen om KIES onder schooltijd aan te bieden kunnen zijn: toegankelijkheid, veilige plek, na schooltijd kan dempelverhogend zijn, vervoer en afstemming tussen ouders is al geregeld.

Internationaal literatuuronderzoek toont aan dat preventieve programma's gericht op sociaal-emotionele ontwikkeling effectief binnen de schoolcontext kunnen worden uitgevoerd. Meta-analyses laten zien dat dergelijke schoolgebaseerde interventies leiden tot verbeteringen in sociale en emotionele vaardigheden, gedrag en schoolprestaties, en tegelijkertijd bijdragen aan het verminderen van emotionele problemen en risicogedrag (Durlak et al., 2011; Cipriano et al., 2024; Durlak, Mahoney & Boyle, 2022).

KIES kan worden uitgevoerd op school of op externe locaties via (jeugd)hulporganisaties. Wanneer KIES buiten school wordt aangeboden (bijvoorbeeld via een CJG of jeugdhulpverleningsorganisatie), vindt het programma plaats op een geschikte locatie binnen de wijk of regio, zoals een buurthuis, praktijkruimte of jeugdhulpinstelling. De locatie dient veilig, rustig en kindvriendelijk te zijn. De kinderen worden gebracht of komen zelfstandig.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

KIES wordt gegeven door gecertificeerde KIES coaches. Zij hebben een relevante opleiding en/of werkervaring op minimaal HBO niveau (bijvoorbeeld schoolmaatschappelijk werk, jeugdhulpverlener, psycholoog, (ortho)pedagoog, leerkracht belast met speciale zorg en begeleiding op school/internleerlingbegeleider) en daarnaast een intensieve training tot KIES coach gevolgd. De professional moet beschikken over goede communicatieve vaardigheden, kennis hebben van de ontwikkeling van kinderen en ervaring opgedaan hebben in het werken met kinderen en groepen en cultuur-sensitief kunnen werken.

De training tot KIES coach bestaat uit vijf dagdelen waarin de deelnemers vertrouwd raken met het KIES coaching model en het KIES programma. Verschillende onderdelen en werkvormen uit het KIES programma worden door middel van ervaringsgericht leren aangeboden. Er wordt aandacht besteed aan de professional in contact met de doelgroep en als KIES coach het contact leggen en onderhouden met ouders, scholen en het zorgvuldig aanbieden van KIES. Ook wordt er door middel van rollenspellen met trainingsacteurs verschillende complexe situaties met kinderen, ouders, instanties en bijvoorbeeld het omgaan met culturele verschillen geoefend.

De werving, alle activiteiten en benodigde materialen staan uitgebreid uitgelegd in de gestructureerde handleiding voor de KIES coach. Deze handleiding is behandeld en toegelicht tijdens de training tot KIES coach. Binnen de groep deelnemers en samen met trainers en acteurs is geoefend om met deze handleiding te kunnen werken. Het toepassen van KIES in de praktijk en het belang van alle uit te voeren onderdelen (zie paragraaf 1.3 bij Aanpak – Opzet van de interventie) en hoe die gehandhaafd moeten worden zijn aan bod gekomen gedurende de training van de professionals alsmede in het spel met de acteurs.

Kwaliteitsbewaking

De kwaliteit wordt geborgd door strenge toelatingseisen; een relevante hbo-opleiding en werkervaring en doorlopende monitoring. Voorafgaand aan de SKJ en Registerplein geaccrediteerde training bereiden professionals

zich in een huiswerkopdracht voor. De training, verzorgd door ervaren trainers die zelf KIES-coach zijn, bestaat uit theorie, praktijk en rollenspellen met trainingsacteurs.

Bij volledige deelname en na het succesvol afronden van de training tot KIES-coach ontvangen deelnemers een certificaat. Zij worden geregistreerd op www.kiesvoorhetkind.nl en zijn verplicht eens per drie jaar een themadag, nascholing of intervisie te volgen om kennis actueel te houden. Bij uitblijven vervalt registratie en recht op vermelding.

Een onderdeel van de training tot KIES coach is het afstemmen, samenwerken en evalueren met je collega KIES coach. Tevens maakt elke KIES coach een plan van aanpak dat besproken wordt in de training. Methodische trouw wordt bewaakt doordat coaches werken volgens de methodiek, handleiding en vaste programma-opbouw. Tijdens en na de uitvoering reflecteren coaches op de bijeenkomsten zelf en de samenwerking met co-coach, waarbij gebruik kan worden gemaakt van de cirkel van Korthagen.

Het besloten online platform ondersteunt kwaliteitsbewaking door structurele kennisuitwisseling en feedback. Coaches stellen vragen, delen casuïstiek en ontvangen updates. Feedback uit het werkveld wordt verzameld, periodiek besproken binnen het trainersteam en vertaald naar aanpassingen in training en materialen.

Feedback vanuit deelnemers en het werkveld wordt besproken door het trainersteam en zo nodig verwerkt in training en handleidingen. Updates en relevante informatie worden via nieuwsbrieven en online platform gedeeld. KIES coaches hebben toegang tot mappen en overige materialen waarvoor zij gecertificeerd zijn op het besloten online-platform. Daardoor wordt met de meest up to date versies gewerkt.

De interventie-eigenaar is verantwoordelijk voor doorontwikkeling, kwaliteitscriteria en actualisatie van de methodiek. Uitvoerders zijn verantwoordelijk voor methodisch handelen volgens de richtlijnen en deelname aan scholing en intervisie. Er wordt doorlopend samengewerkt met Universiteiten en Hogescholen voor ontwikkeling en onderzoek.

Essentiële en verplichte onderdelen van KIES zijn:

- Uitvoering volgens de vaste programma-opbouw (8 kinderbijeenkomsten en aanbieden ouderbijeenkomsten)
- Begeleiding door twee gecertificeerde KIES-coaches
- Werken volgens de KIES methodiek / het KIES-coachingmodel
- Inzet van groepsgerichte werkwijze (lotgenotencontact en normalisering)
- Gebruik van de KIES-handleiding en materialen
- Borging van veilig groepsklimaat

Aanpasbare onderdelen (binnen kaders):

- Werkvormen (creatief, spel, gesprek) afgestemd op leeftijd en groep
- Tempo en accenten per groep
- Mate en vorm van ouderbetrokkenheid

Niet toegestaan (i.v.m. methodetrouw):

- Afwijken van kernopbouw, doelen en thema per bijeenkomst
- Inzetten zonder gecertificeerde coach
- Weglaten van groepscomponent of KIES methodiek /KIES coachingmodel

Randvoorwaarden

Voor goede uitvoering van KIES zijn heldere organisatorische en contextuele randvoorwaarden essentieel. Tijdens de training wordt aandacht besteed aan leggen en onderhouden van contact met scholen/organisaties en het zorgvuldig aanbieden.

De school/organisatie speelt een cruciale rol door het beschikbaar stellen van een rustige, veilige en afgesloten ruimte voor KIES bijeenkomsten, zonder in- of doorloop van andere kinderen of volwassenen. Dit draagt bij aan een vertrouwelijke en veilige sfeer. De groepsveiligheid wordt actief bewaakt door de twee KIES coaches, die onderling kunnen overleggen bij problemen.

Het bereiken van ouders met diverse (culturele) achtergronden gebeurt zorgvuldig. Dit is direct mondeling, via website, (school)nieuwsbrieven, informatiebrieven en toestemmingsformulieren. Belangrijk is dat zowel school als ouders het KIES-aanbod ondersteunen. Beide ouders worden uitgenodigd voor informatie- en evaluatiebijeenkomsten, waarbij de school/organisatie faciliteert met een geschikte ruimte en eventuele kopieermogelijkheden voor werkbladen. Voor duurzame inbedding van KIES worden werkgevers/teams/collega's en leerkrachten geïnformeerd over het belang en de mogelijkheden van KIES.

Daarnaast vervult KIES een signaleringsfunctie en heeft de professional kennis van de sociale kaart in eigen regio. Wanneer een KIES-coach zorgen heeft over een kind of vermoedt dat meer hulp nodig is, bespreekt hij/zij dit in samenspraak met kind, ouders en school om passende vervolgstappen te bepalen.

Implementatie

KIES is een landelijk (doorgaans) bekende methode bij scheiding. Ouders en anderen vinden via de zoekfunctie op de website professionals en organisaties in hun eigen regio voor contact.

KIES wordt op diverse manieren geïmplementeerd, afhankelijk van de uitvoeringscontext. KIES kan worden uitgevoerd onder of na schooltijd of op externe locaties via (jeugd)hulporganisaties. Ook gecertificeerde KIES coaches kunnen vanuit hun eigen praktijk ambulant werken.

Tijdens de training ontvangt elke KIES coach een protocol voor implementatie en stelt hij of zij een eigen implementatieplan op. Dit plan is afgestemd op de specifieke werksituatie en organisatorische context. De implementatiestappen worden met de groep besproken en aangevuld door trainers en mededeelnemers, waarbij praktijkervaringen worden gedeeld. Zo ontstaat per groep voor elke deelnemer een eigen, praktijkgerichte aanpak.

Er zijn verschillende uitgangspunten voor implementatie, onder meer:

- KIES coaches werkzaam binnen scholen stemmen afspraken af over uitvoering en organisatie.
- Coaches binnen hulpverlenende instanties integreren KIES volgens de gangbare werkwijze van hun organisatie, eventueel in samenwerking met scholen.
- Coaches in eigen praktijk leggen afspraken vast met scholen, organisaties of collega-coaches om KIES aan te bieden.

In de handleiding staat beschreven welke stappen de KIES coach zet om een KIES groep te begeleiden. Voor scholen of organisaties die KIES willen aanbieden, is er doorgaans contact met een regionale KIES coach. De financiering loopt via eigen budgetten, gemeentelijke subsidies of andere vormen. Omdat het financieringstraject per gemeente kan verschillen, stelt iedere KIES coach een passend plan van aanpak op.

Daarnaast is er een besloten online platform waar KIES professionals ervaringen, kennis en implementatietips uitwisselen en alle benodigdheden voor een KIES traject te vinden zijn. Indien nodig is extra informatie over implementatie beschikbaar via website, KIES trainers en netwerk.

Kosten

Deelname aan een KIES groep is voor ouders en kinderen in principe kosteloos. De financiering komt uit subsidies, schoolbudgetten, gemeenten of zorgorganisaties. Voor het draaien van een KIES groep met twee gecertificeerde KIES coaches wordt 50-60 uur geadviseerd. Het tarief hangt af van de aanbiedende organisatie en de contractuele

afspraken al dan niet met de gemeente uit die regio. Onderstaande urenverdeling is gebaseerd op feedback uit het werkveld en vanwege het aanbod vanuit diverse settings.
Hieronder volgt een overzicht van de personele en materiele kosten per groep (7-10 kinderen):

Personele kosten (in uren):

PR/Werving en contact leggen binnen/met school /ouders	3-4 uur
Intake/Informatiebijeenkomst ouders, inclusief voorbereiding	3-4 uur
Acht bijeenkomsten KIES, inclusief voorbereiding en evaluatie	12 -14 uur
Evaluatiebijeenkomst ouders, inclusief voorbereiding	2 uur
Contact onderhouden binnen/met school en eventueel ouders	2 uur
Eventueel extra afspraken ouders indien noodzakelijk	3-4 uur
Totaal	**25 -30 uur**

Materiële kosten:

Qua materiële kosten valt te denken aan print/kopieerwerk (wellicht mogelijk op school) en de aanschaf van materialen zoals kleurtjes en stiften, een touw en een balletje. Dit is niet meer dan €50,- en vaak zijn deze materialen al in bezit van de KIES coach of de organisatie.

3. Onderbouwing

Vraagstuk of probleem

Aard

Ouderlijke scheiding is een ingrijpende gebeurtenis en wordt beschouwd als een belangrijke risicofactor (Adverse Childhood Experience) voor de ontwikkeling van kinderen (Felitti et al., 1998; Kinderombudsman, 2020). Het kan leiden tot emotionele problemen, loyaliteitsconflicten, gevoelens van eenzaamheid en moeite met het begrijpen en verwerken van de scheiding. KIES is ontwikkeld om kinderen met gescheiden ouders en mogelijke problemen – zoals het omgaan met emoties, schuldgevoelens of spanningen door nieuwe gezinssituaties – vroegtijdig een stem te geven en te ondersteunen en zo verergering te voorkomen.

Omvang

In Nederland maken jaarlijks tienduizenden kinderen een scheiding van hun ouders mee, zowel binnen huwelijken als samenwoonrelaties (CBS, 2025). De omvang van de doelgroep is daarmee groot en maatschappelijk relevant. Uit onderzoek blijkt dat ongeveer 15–20% van deze kinderen langdurige gevolgen ervaart, vaak in combinatie met complexe scheidingssituaties (Amato, 2010). In de praktijk lijkt dit percentage nog hoger te liggen.

Spreiding

Scheidingen komen voor in alle lagen van de samenleving en de cijfers zijn vergelijkbaar met die in andere landen (Spruijt & Kormos, 2014). De impact verschilt echter per context. Kinderen uit gezinnen met financiële problemen, een taal- of cultuurbarrière of beperkte ouderlijke beschikbaarheid lopen meer risico op negatieve effecten. Daarnaast kan het contact met één van de ouders of familieleden verminderen of volledig wegvallen, wat de problematiek verergert.

Gevolgen

Zonder tijdige ondersteuning kunnen lichte klachten uitgroeien tot langdurige problemen zoals angst, depressie, agressie, verminderde schoolprestaties en sociale moeilijkheden (Amato, 2001). Een aanzienlijk deel van de volwassenen ervaart nog steeds de gevolgen van een ouderlijke scheiding in hun jeugd (Wallerstein, Lewis en Blakeslee, 2000). Voor de maatschappij betekent dit niet alleen persoonlijke schade, maar ook hogere kosten voor jeugdzorg, onderwijs en gezondheidszorg. Preventie, zoals met KIES, is daarom essentieel. Zij signaleren vroeg, beperken de scheidingslast en dragen bij aan het voorkomen van escalatie, ouderlijke conflicten en juridische procedures (Kinderombudsman, 2020).

Factoren van invloed

Risico- en beschermende factoren bij scheiding

Risicofactoren voor kinderen

De grootste risico's ontstaan door ernstige en langdurige ouderlijke conflicten. Deze veroorzaken directe stress (lichamelijke en emotionele spanning) en indirect verlies van veiligheid en vertrouwen. Kinderen kunnen hierdoor gedragsproblemen, internaliserende klachten of loyaliteitsconflicten ontwikkelen.
(Kelly & Emery, 2003; Davies & Cummings et al., 2016)

Extra risico's zijn:

- Huiselijk geweld en kindermishandeling. *(Holt, Buckley & Whelan, 2008)*
- Instabiliteit bij de inwonende ouder. *(Hetherington, 2014)*
- Slechte band met inwonende of uitwonende ouder. *(Fabricius & Luecken, 2007)*
- Veranderingen zoals verhuizen, nieuwe school of stiefouders. *(Coleman, Ganong & Fine, 2000)*
- Financiële achteruitgang en armoede. *(McLanahan & Sandefur, 1994)*
- Onvoldoende afgestemde zorg door ouders. *(Harold & Leve, 2012)*

● Daarnaast spelen kindfactoren mee: gebrekkige emotieregulatie, schuldgevoelens, misvattingen over de scheiding en parentificatie (te veel zorgen voor ouders). *(Lengua, 2002; Hooper, 2007)*

Beschermende factoren voor kinderen

Kinderen die leren omgaan met hun emoties, effectieve copingstrategieën ontwikkelen en een realistisch beeld van de scheiding hebben, ervaren minder problemen.
(Wolchik et al., 2000; Pedro-Carroll, 2005)
Positieve relaties zijn cruciaal: een warme, communicatieve band met beide ouders, maar ook steun van grootouders, vrienden of lotgenoten.
(Lamb, 2012; Attar-Schwartz et al., 2009)
Kinderparticipatie, het serieus nemen van hun stem, is een belangrijke beschermende factor voor welzijn en verwerking.
(Cashmore & Parkinson, 2009; Lundy, 2013)

Risicofactoren voor ouders

Bij ouders spelen gedrags- of persoonlijkheidsproblemen, verslaving, traumatische ervaringen of onopgeloste conflicten een rol in escalaties.
(Hetherington & Stanley-Hagan, 1999)
Juridische procedures en vijandige communicatie vergroten de kans op een complexe scheiding, waarin het belang van het kind uit beeld raakt.
(Emery, 2011)

Ook beïnvloeden conflicten de kwaliteit van de ouder-kindrelatie en de opvoeding, waardoor kinderen minder steun, controle en monitoring ervaren.
(Harold et al., 2016)

Beschermende factoren voor ouders

Een goede relatie en communicatie tussen ouders vóór de scheiding, het belang erkennen van de andere ouder en de bereidheid om samen te werken, verminderen de kans op problemen.
(Feinberg, 2003)
Acceptatie van de scheiding en het openstaan voor hulp zijn eveneens beschermend.
(Sbarra & Bourassa, 2014)
Steun uit het sociale netwerk (met name grootouders, familie en buren) kan ouders helpen stabiliteit te bewaren.
(DeGarmo & Forgatch, 2007)
Kennis, interesse, humor en genegenheid van ouders helpen spanning te verlagen bij hun kind.
(Wolchik, Sandler & Tein, 2006)

Samenhang

Ouder- en kindfactoren versterken elkaar wederzijds. Conflicten tussen ouders sijpelen door in de opvoeding en relaties met kinderen, terwijl opvoedproblemen conflicten juist kunnen verergeren.
(Cummings & Davies, 2010)
KIES richt zich op het versterken van beschermende factoren: kinderen leren emoties reguleren, krijgen grip op hun situatie en behouden gezonde relaties met beide ouders. Daarmee verkleinen interventies het risico op negatieve uitkomsten en vergroten ze de veerkracht van kinderen na scheiding.
(Sandler et al., 2014)

Aan te pakken factoren

Aan te pakken factor	Bijbehorend(e) subdoel(en)
Kindfactoren	
Schuldgevoelens en misvattingen over de scheiding	Kinderen begrijpen beter wat een scheiding inhoudt en dat zij geen schuld dragen; kinderen erkennen de onomkeerbaarheid van de situatie. (subdoel 1 en ontwikkelingstaak 1,4 en 5)
Gebrekkige emotieregulatie	Kinderen herkennen, erkennen en uiten gevoelens. (subdoel 2 en ontwikkelingstaak 3 en 4)
Onvoldoende copingvaardigheden	Kinderen leren strategieën om met scheidingssituaties om te gaan; constructief communiceren met ouders en belangrijke volwassenen.(subdoel 3 en ontwikkelingstaak 2,3 en 4)
Communicatieve band met beide ouders	Kinderen leren constructief communiceren met ouders en andere voor het kind belangrijke personen.(subdoel 4 en ontwikkelingstaak 2 en 6)
Sociale steun	Kinderen weten waar zij terechtkunnen voor informatie, steun en hulp; (subdoel 5)
Kinderparticipatie/stem van het kind	Kinderen zijn geïnformeerd over hun rechten (IVRK). (subdoel 6)
Ouderfactoren	
Inzicht in impact van scheiding en loyaliteit	Ouders hebben kennis opgedaan over de impact en gevolgen van scheiding, loyaliteit en gescheiden opvoeden (subdoel 7)
Belang van contact met kind en andere ouder	Ouders hebben handvatten gekregen om contact met hun kind en tussen het kind en de andere ouder te bevorderen (subdoel 8)
Open staan voor hulp en acceptatie van hun scheiding situatie	Ouders weten waar zij terecht kunnen voor verdere steun en hulp bij opvoeding en/of scheidingsproblematiek (subdoel 9)

Verantwoording

Groepswerk (verschillen en overeenkomsten herkennen)

Een grootschalig onderzoek naar effectieve interventies concludeert dat deze gericht moeten zijn op 1) ruimte om te praten over belangrijke zaken die te maken hebben met scheiding, 2) ondersteuning bieden, 3) vaardigheden vergroten en 4) de geestelijke gezondheid van kinderen vergroten (Rose, 2009). Deze kunnen ingezet worden om de ontwikkelingstaken te volbrengen. Deze aspecten komen aan bod in de KIES methodiek, waarbij kinderen hulp wordt geboden in een groepssetting. Een groepssetting heeft een voordeel boven een individuele interventie, omdat

kinderen makkelijker praten in de aanwezigheid van lotgenoten dan wanneer zij met een hulpverlener praten (Spruijt & Kormos, 2010, 2014). Daarnaast voelt het kind zich niet alleen en leert het overeenkomsten en verschillen tussen de eigen situatie en die van lotgenoten te herkennen. Zo worden bijvoorbeeld stellingen voorgelezen (zoals: "Ik heb twee kamers") en gaan de kinderen waarop de stelling van toepassing is bij elkaar staan. Daarbij wordt het betreffende onderwerp besproken; met elkaar en met de KIES coaches. Het coaching model zorgt ervoor dat kinderen niet alleen de situatie leren analyseren, maar ook leren nadenken over wat zij ervaren of willen, of dat reëel is en/of kan en hoe zij een best haalbare oplossing kunnen bereiken. Hierdoor worden kinderen dus ondersteund bij het benoemen en herkennen van gevoelens (subdoel 2) en gestimuleerd om hierover te communiceren om verbetering in hun eigen situatie te helpen bewerkstelligen (subdoel 4). Door dit in een groep te doen wordt de ervaring van scheiding genormaliseerd. Onderzoek laat ook zien dat gevoelens van eenzaamheid verminderen wanneer het kind meedoet aan een groepsinterventie (zie bv. Klein Velderman, van Harten, & Pannebakker, 2015). Deze interventies kunnen zorgen voor een beter begrip van de scheiding (subdoel 1), nieuwe copingvaardigheden (subdoel 3) en sociale steun doordat zij zich kunnen richten tot groepsgenoten (Jordan, 2016; Klein Velderman et al., 2015).

Voor zover op dit moment bekend is, zijn er geen nadelige effecten van groepsbijeenkomsten met kinderen met gescheiden ouders. Tijdens de KIES groepen wordt de groepsveiligheid gewaarborgd door de KIES coaches, zodat er op toegezien wordt dat elk kind profijt heeft van de bijeenkomsten. Daarnaast voorkomen de eerdergenoemde contra-indicaties een onveilige groepsomgeving door kinderen met ernstige problematiek uit te sluiten van deelname aan het reguliere KIES traject. Er wordt dan gezocht naar de best aansluitende ondersteuning voor het desbetreffende kind, zoals KIES+ voor kinderen in het speciaal onderwijs. KIES coaches zijn op de hoogte van de invloed van cultuur gebonden reacties op scheiding en omgaan met emoties en zullen afstemmen op de mogelijkheden die er zijn om kinderen aan KIES te laten deelnemen. Voor alle kinderen geldt, KIES coaches zullen kinderen en hun ouders voor KIES accepteren of anders zo mogelijk, verwijzen naar voor hen meest de passende begeleiding en zorg.

Onderzoek laat zien dat kinderen die hebben meegedaan aan KIES minder probleemgedrag en schuldgevoelens ten aanzien van de scheiding vertonen, en een verbetering in de ouder-kind communicatie laten zien (Pelleboer-Gunnink, van der Valk, Branje, van Doorn, & Dekovic, 2015). Dit onderzoek laat ook zien dat KIES baat heeft bij zowel kinderen met veel scheidingsproblematiek als kinderen met weinig scheidingsproblematiek. Dit is aangetoond door te kijken of KIES anders werkt voor kinderen die veel of minder ouderlijke conflicten ervaren. Dit was niet het geval waaruit geconcludeerd kan worden dat KIES voor alle kinderen even goed werkt. Ook in de praktijk wordt niet ervaren dat kinderen zonder duidelijke problemen, meer problemen ervaren na deelname aan KIES. Kinderen laten in de praktijk juist ontwikkeling zien. Ze leren hun emoties herkennen en leren hun vragen, zorgen en wensen met hun ouders te delen. Bijvoorbeeld met de werkvorm 'een knoop in het touw' leren kinderen op een andere wijze om aan hun ouders duidelijk te maken dat hen iets dwars zit. Dit blijkt een belangrijke bijdrage te leveren aan het verbeteren van de communicatie tussen ouder en kind (subdoel 5).

Bij het toepassen van de KIES methodiek, leren professionals zo optimaal mogelijk aan te sluiten bij kinderen en bij hun behoefte. Door aan te sluiten bij kinderen, kunnen kinderen op eigen best passende wijze hun verhaal vertellen en eigen best haalbare oplossingen leren vinden. Hierdoor hoeven kinderen zich geen slachtoffer van de scheiding en hun situatie te voelen.

Wanneer een kind leert de eigen omstandigheden te onderzoeken en daarbinnen eigen best haalbare keuzes te maken, kan het kind hierdoor zelf bij te dragen aan de oplossing van iets dat moeilijk is (Ringrose, 1993). Kinderen kunnen hun verantwoordelijkheid nemen en merken dat ze invloed hebben op hun situatie. Het is daarom dat kinderen bij KIES zelf betrokken worden bij het meedenken aan hun eigen beste oplossing bij hun situatie en ervaring, hun KIES plan, bij wat zij anders zouden willen of wat zij nog lastig vinden. Tezamen met de KIES methodiek wordt de relevantie hiervan geoefend en ervaren tijdens de training tot KIES coach door de effecten van wijzen van benaderen en begeleiden te oefenen met acteurs en ontdekken wat de effecten bij een kind kunnen zijn.

De richtlijn 'Scheiding en problemen van jeugdigen' stelt dat het bij interventies belangrijk is dat 'de cliënt leert denken vanuit de eigen kracht en kwaliteit'. Het is daarom belangrijk dat dit wordt gestimuleerd (Anthonijsz et al.,

2015; van der Valk et al. 2020). KIES maakt dus gebruik van verschillende werkvormen. Niet elk kind haalt namelijk voordeel uit veel praten met leeftijdsgenoten en sommige kinderen hebben meer behoefte aan *creatievere werkvormen*. Zij kunnen zich beter uiten door middel van een tekening of gedicht dan door praten (voorbeeld; relatietekening waarbij kinderen gezinsrelaties kleuren en aan elkaar laten zien). Anderen profiteren weer meer van een *actievere werkvorm*. KIES bevat daarom verschillende werkvormen zoals spel- en drama-opdrachten (voorbeeld; zittikkertje waarbij kinderen tikkertje spelen maar zich alleen mogen verplaatsen op de billen, met handen en voeten waarbij ze elkaar moeten helpen).

Uit een gerandomiseerd controleonderzoek blijkt dat er geen specifieke subgroepen zijn waarvoor KIES wel of niet werkt: kinderen uit verschillende groepen laten allen verbetering zien op één of meerdere uitkomstmaten (Pelleboer-Gunnink et al., 2015). Dit betekent dat KIES breed toepasbaar is, hoewel de mate en aard van de effecten tussen kinderen kan verschillen.

KIES coaching

Onderzoek toont aan dat (preventieve) interventies een positief effect hebben op het leren omgaan met scheiding door kinderen, passend bij het hoofddoel van KIES en subdoel 4 (Stathakos & Roehrle, 2003; Vélez, Wolchik, Tein, & Sandler, 2011). Stathakos en Roehrle (2003) hebben een meta-analyse uitgevoerd naar de effectiviteit van interventies gericht op scheidingskinderen. De meest effectieve interventies:

- Zijn gericht op een heterogene groep kinderen tussen 9-12 jaar (vergeleken met leeftijdsgroepen 3-8 en 6-14). Dit is ook de doelgroep waar KIES zich vooral op richt.
- Bevatten niet meer dan 10 bijeenkomsten. KIES heeft 8 bijeenkomsten
- Hebben bijeenkomsten van 60 tot 75 minuten. Kortere bijeenkomsten zijn waarschijnlijk niet intensief genoeg om emotionele en cognitieve verandering te laten zien, langere interventies zijn wellicht juist te intensief. KIES richt zich op de duur van 60 minuten.
- Hebben een medium groepsgrootte (7-9 kinderen). KIES is er voor 7-10 kinderen per groep onder begeleiding van twee KIES coaches.
- Hebben groepsleiders die een intensieve training hebben gehad. KIES coaches hebben een intensieve training gevolgd, bestaande uit 5 dagdelen.

Deelname na scheidingsmelding

Jarenlange ervaringen uit de praktijk laten zien dat directe inzet van KIES direct na de scheidingsmelding van ouders niet wenselijk is. De eerste maanden na de scheidingsmelding gebeurt en verandert er ineens veel in het leven van de kinderen en ouders. Zowel voor ouders als voor kinderen kan dit een erg moeilijke periode zijn die gepaard kan gaan met veel onzekerheid. Vanuit de praktijk wordt ervaren dat de meeste kinderen vooral in de beginperiode na de scheidingsmelding moeten wennen aan het feit dat hun ouders uiteengaan, hun eerste vragen hebben en moeten omgaan met de tot dan ervaren emoties en gebeurtenissen. Ouders moeten het ouderschapsplan nog afspreken en wonen of nog in één huis of om beurten in huis. De meeste kinderen kunnen zich dan nog geen goed beeld vormen van wat de scheiding voor hen met zich meebrengt.

Elk kind maakt een andere scheiding mee. Een ander kind kan bijvoorbeeld voorafgaand aan de scheidingsmelding al ervaren hebben dat de scheiding zijn zijn/haar ouders op komst is of bijvoorbeeld een ouder hebben die al langere tijd een andere relatie heeft. In dat geval kan het zinvol zijn dat het kind al wel kort na de scheidingsmelding aan KIES deelneemt. Het is afhankelijk van de individuele situatie van een kind of een wachttijd na de scheidingsmelding zinvol is.

Begrip en houding naar scheiding

Een belangrijk onderdeel van KIES is het verminderen van het schuldgevoel ten aanzien van de scheiding en misconcepties te herkennen en te vervangen door realistische opvattingen met betrekking tot de scheiding. Kinderen die zichzelf de schuld geven van de scheiding en andere misvattingen hebben, lopen meer risico om probleemgedrag te ontwikkelen (o.a. Pedro-Carrol & Jones, 2005; Pedro-Caroll, 2010). Interventies voor kinderen in de basisschoolleeftijd die zich richten op het verwerken en herkennen van dit soort gevoelens en meer inzicht krijgen in

de scheiding zijn effectief in het voorkomen van problemen na scheiding (O'Hara, 2017; Wolchik et al., 2000). Negatieve gedachtes moeten dan worden hervormd en een positieve perceptie van het kind (van zichzelf en van het gezin) moet worden bevorderd. Deze aspecten worden onder andere aangepakt door middel van vragenkaartjes. Met behulp van de vragenkaartjes (met vragen als: 'hoe kun jij duidelijk maken hoe jij je voelt' en 'is er iemand schuldig bij een scheiding') worden kinderen uitgenodigd over hun gevoelens te praten en waar relevant een nieuw realistisch beeld te creëren. Onderzoek naar de effectiviteit van KIES laat zien dat kinderen die aan KIES deelnemen inderdaad een afname in schuldgevoel ten opzichte van de scheiding laten zien vergeleken met kinderen die niet aan KIES hebben deelgenomen (Van den Broek et al., 2013).

Ook blijkt uit het populatieonderzoek van Spruijt e.a. (2005) dat kinderen die aan KIES hebben meegedaan de scheiding beter begrijpen dan kinderen die op de wachtlijst stonden. Er is hierbij o.a. gevraagd of zij begrijpen waarom hun ouders zijn gescheiden en of ze nog vragen hebben over de scheiding. Hiermee worden bijvoorbeeld subdoel 1 en 2 bereikt, '*begrip voor scheiding en misconcepties verminderen'* en *'huidige gevoelens omtrent scheiding benoemen en herkennen'.*

Leren hulp vragen en bieden
Het KIES coaching model wordt in de bijeenkomsten ingezet om kinderen te leren met een realistische kijk op de situatie waarin het kind zich bevindt, voor hun eigen wensen en behoeften op te komen. Door middel van het KIES coaching model leren kinderen te kijken naar hun huidige situatie, hun gewenste situatie en worden zij daarbij uitgenodigd hun eventuele belemmeringen en hulpbronnen in kaart te brengen. Hierdoor krijgen ze inzicht in hun eigen situatie en wat er wel en niet mogelijk is om de gewenste situatie te bereiken. Door kinderen te leren om een beroep te doen op het eigen vermogen om met verschillende situaties om te gaan, gaan ze zich krachtiger voelen en durven ze hun eigen wensen kenbaar te maken. Ook nodigt het model het kind uit om hulp te vragen uit de vertrouwde omgeving, een belangrijke beschermende factor (Pedro-Carrol & Jones, 2005). KIES heeft daarbij een positieve insteek: kijken naar wat wél kan, binnen de eigen mogelijkheden. Dit sluit goed aan bij methodieken die met een oplossingsgerichte werkwijze werken en goede resultaten behalen (Kim & Franklin, 2009). Inzicht in de neiging van een kind om wel of niet hulp te vragen en/of te bieden gebeurt bijvoorbeeld tijdens zittikkertje. Hiermee wordt bijvoorbeeld subdoel 5 behaald '*kind weet waar het hulp kan zoeken'*.

Leren omgaan met de scheiding
Onderzoek laat zien dat het werken aan probleemoplossend vermogen van kinderen een effectieve strategie is om problemen na scheiding te voorkomen. Door het kind door middel van coaching uit te dagen zelf op zoek te gaan een mogelijke oplossing, leert het kind dat hij of zij weliswaar zelf de eigenaar is van het probleem, maar ook onderdeel is van de oplossing en dat je ook hulp mag vragen om tot een oplossing te komen. Actieve coping strategieën, waarbij problemen niet worden vermeden maar juist actief worden aangepakt, hebben positieve effecten op de aanpassing van kinderen na een echtscheiding (Sandler et al., 2014; Klein Velderman et al., 2015; O'Hara, 2017). Ook zal dit het kind vertrouwen geven in zijn of haar eigen kunnen en vaardiger maken zodat het kind leert op zichzelf te vertrouwen, nu en in de toekomst. KIES werkt daarbij ervaringsgericht: kinderen gebruiken hun eigen ervaring om te zoeken naar de best passende oplossing. Dit stimuleert de motivatie en betrokkenheid (Kolb & Fry, 1974). Populatieonderzoek toont aan dat kinderen die hebben meegedaan aan KIES inderdaad beter met de scheiding kunnen omgaan dan kinderen die nog niet hebben meegedaan aan KIES (Spruijt et al., 2005). Hiermee wordt dus subdoel 3 behaald, '*coping strategieën aanleren*'.

Leren communiceren
Tot slot is een erg belangrijk aandachtspunt bij KIES om kinderen effectiever te leren communiceren met hun ouders passend bij subdoel 4 *'effectiever met beide ouders en andere belangrijke personen communiceren'*. Onderzoek toont aan dat veel kinderen weinig communicatie ervaren met hun ouders over de scheiding (Dunn, Davies, O'Connor, & Surgess, 2001), wat hen kan frustreren en tot teleurstellingen kan leiden (Ägarne-Lindberg, Wadsby, & Berterö, 2009). Recent onderzoek heeft daarnaast aangetoond dat het belangrijk is voor het welzijn van kinderen om een goede relatie te onderhouden met beide ouders (Stafford, Kuh, Gale, Mishra, & Richards, 2016). Daarom wordt met de werkvorm 'hoe zeg je het?' aandacht gegeven aan het effectiever leren communiceren met beide ouders. Hierbij

worden bepaalde situaties voorgedragen en wordt er steeds een ander kind uitgenodigd hier iets over te zeggen. Een voorbeeld is: 'Je wilt liever bij papa gaan wonen. Hoe vraag je dat aan mama?'. In gesprek met het kind en de groep wordt hierbij onderzocht wat de eigen *echte* behoefte is, bijvoorbeeld 'papa vaker kunnen zien' en hoe je die behoefte kenbaar kunt maken. Tevens leren kinderen dat hun wensen niet altijd gehonoreerd zullen en kunnen worden. Ze leren het belang van gevoelens en behoeftes bespreekbaar maken, je eigen gevoel erkennen en hoe ermee om kunt gaan. Wanneer kinderen nog hoop koesteren dat ouders weer bij elkaar komen, wordt in een individueel gesprek of in een groepsgesprek duidelijk gemaakt dat dit niet zal gebeuren.

Onderzoek naar KIES toont aan dat er na het volgen van KIES, beweging lijkt te komen in de contactfrequentie met vader en/of moeder (Van den Broek et al., 2013). Dit zou verklaard kunnen worden door het feit dat deze kinderen nu beter aan durven geven bij hun ouders wat zij op een bepaald moment fijn vinden. Ook toont onderzoek aan dat de ouder-kind communicatie verbetert voor de kinderen die aan KIES hebben deelgenomen, vergeleken met kinderen die niet aan KIES hebben deelgenomen (Pelleboer-Gunnink et al., 2015). Al met al leren kinderen in de bijeenkomsten beter hun zorgen, wensen en behoeften aan hun ouders kenbaar te maken en bieden zo ouders de gelegenheid om samen tot betere oplossingen te komen

KIES stimuleert kinderen om hun stem te laten horen en hun ervaringen te delen (subdoel 6). Participatie vergroot gevoelens van controle en erkenning en draagt aantoonbaar bij aan welzijn en veerkracht (Smart, 2002; Cashmore & Parkinson, 2008). In de KIES groepen worden zij uitgenodigd om hun ervaringen, gevoelens en wensen te onderzoeken mbt de scheiding van hun ouders. Ze worden aan de hand van een werkblad, het KIES Kindplan en hun eigen situatie geïnformeerd over het Internationaal Verdrag Inzake de Rechten van het Kind (IVRK).

Informatiebijeenkomst en evaluatiebijeenkomst voor ouders
Zoals aangegeven in de richtlijn 'Scheiding en problemen van jeugdigen' is het belangrijk dat ook ouders worden betrokken bij ondersteuning (Anthonijsz et al., 2015; Van der Valk et al., 2020). Tijdens de informatiebijeenkomst en evaluatiebijeenkomst worden de subdoelen gericht op ouders bereikt. Er wordt bijvoorbeeld informatie gegeven waar ouders terecht kunnen wanneer zij vragen hebben of hulp zoeken. Daarnaast is het belangrijk dat naar ouders wordt benadrukt dat het voor kinderen belangrijk is om goed contact met beide ouders te hebben (Stafford et al., 2016) en dat zij meer bewust worden van mogelijke gevolgen van hun gedragingen op kinderen (zoals loyaliteitsconflicten) ((Ahrons, 2007). Aangezien ernstige problematiek tussen ouders een contra-indicatie is voor KIES, is de oudercomponent niet groot. Dit maakt het voor veel ouders haalbaar om hieraan mee te doen. Onderzoek suggereert dat korte onderwijsprogramma's die de meest essentiële informatie aan ouders geven over scheiding de potentie hebben om ouders hun bewustzijn te verhogen en daarnaast een mogelijkheid bieden om negatieve processen die geassocieerd worden met scheiding te doorbreken (Brotherson, White, & Masich, 2010). De oudercomponent bij KIES is belangrijk, maar kinderen worden niet geweigerd bij de groepsbijeenkomst wanneer een of beide ouders niet geweest zijn, en bij afwezigheid wordt bovendien vanuit de KIES coach de benodigde informatie schriftelijk of telefonisch aan ouders verstrekt. Soms wordt een afspraak gemaakt met beide ouders buiten de groepsbijeenkomsten voor ouders, en ouders kunnen gewezen worden op een interventie voor henzelf. Kortom, KIES heeft aandacht voor ouders, en secundaire subdoelen die hierop gericht zijn, maar de primaire aandacht gaat uit naar het behalen van de subdoelen bij kinderen.

KIES en ouders
Het vergroten van het inzicht van ouders in de impact van hun gedrag op kinderen (subdoel 7) is een belangrijke werkzame factor. Onderzoek laat zien dat ouders die zich bewust zijn van de gevolgen van conflicten, loyaliteitsproblematiek en hun eigen opvoedgedrag, beter in staat zijn om hun kind te ondersteunen in het omgaan met de scheiding (Hetherington & Stanley-Hagan, 1999; Amato, 2010). Psycho-educatie over scheiding en de positie van het kind wordt dan ook expliciet aanbevolen in richtlijnen, zoals de Richtlijn 'Scheiding en problemen van jeugdigen' van het Nederlands Jeugdinstituut (NJi, 2020). Door ouders kennis en inzicht te bieden in de beleving van hun kind, worden zij gestimuleerd om hun gedrag aan te passen en meer kindgericht te handelen.

Daarnaast is het bevorderen van het contact tussen het kind en beide ouders (subdoel 8) een essentiële beschermende factor. Uit onderzoek blijkt dat kinderen beter functioneren wanneer zij een positieve en stabiele relatie met beide ouders behouden, mits het conflict tussen ouders beperkt blijft (Lamb, 2012; Amato, 2010; Stafford et al., 2016). Het ondersteunen van ouders in het vormgeven van gezamenlijk ouderschap en het stimuleren van samenwerking draagt bij aan het verminderen van spanningen en het vergroten van de emotionele veiligheid van het kind. Interventies die ouders helpen om het belang van het kind centraal te stellen en het contact met de andere ouder te bevorderen, laten positieve effecten zien op zowel de ouder-kindrelatie als het psychosociaal functioneren van kinderen.

Ten slotte richt KIES zich op het versterken van de toegang tot en het gebruik van steunbronnen (subdoel 9). Onderzoek toont aan dat sociale steun en toegang tot passende hulp een belangrijke buffer vormen tegen stress en negatieve uitkomsten na scheiding (Sandler et al., 2014; Wolchik et al., 2006; DeGarmo & Forgatch, 2007). Ouders die weten waar zij terecht kunnen voor ondersteuning en die gebruikmaken van hun netwerk, ervaren meer draagkracht en zijn beter in staat om hun opvoedrol te vervullen. Tegelijkertijd blijkt dat ouders in scheidingssituaties niet altijd bekend zijn met beschikbare hulpbronnen of de weg naar ondersteuning niet weten te vinden (Kinderombudsman, 2014). Het actief informeren en toeleiden van ouders naar passende ondersteuning is daarom een belangrijk onderdeel van effectieve interventies.

Samenvattend dragen de oudergerichte subdoelen van KIES – het vergroten van inzicht in de impact van scheiding (subdoel 7), het bevorderen van contact en samenwerking tussen ouders (subdoel 8) en het versterken van het gebruik van steunbronnen (subdoel 9) – bij aan het verminderen van risicofactoren en het versterken van beschermende factoren voor kinderen. Deze elementen sluiten aan bij bestaande wetenschappelijke inzichten en richtlijnen en vormen daarmee een essentieel onderdeel van een effectieve, preventieve aanpak bij scheiding.

Complexe scheidingen en KIES

Bij complexe scheidingen spelen vaak risicofactoren als langdurige conflicten, juridische strijd en vijandige communicatie. Uit onderzoek blijkt dat juist deze omstandigheden schadelijk zijn voor kinderen, omdat zij continu worden blootgesteld aan stress en loyaliteitsconflicten (Kinderombudsman, 2014).

KIES kan escalatie niet volledig voorkomen, maar werkt wél aan de factoren die kinderen in zulke situaties beschermen:

- Het versterken van hun emotieregulatie en copingvaardigheden (subdoel 2 en 3).
- Het bieden van een veilige plek waar zij hun stem laten horen (subdoel 6).
- Het vergroten van steun vanuit het netwerk, o.a. door ouders bewust te maken van hun rol en door kinderen te wijzen op beschikbare steunbronnen (subdoel 5 en 9)

Daarnaast draagt KIES bij aan het vergroten van het inzicht van ouders in de impact van hun gedrag op hun kind en het belang van constructieve samenwerking tussen ouders. Onderzoek laat zien dat interparentaal conflict een belangrijke risicofactor is voor het welzijn van kinderen (Amato, 2010; Harold & Sellers, 2018), terwijl coöperatief ouderschap samenhangt met betere ouder-kindrelaties en psychosociaal functioneren van kinderen (Feinberg, 2003; Lamela et al., 2016; Stafford et al., 2016). Door ouders bewust te maken van hun rol en invloed en hen, waar mogelijk, te stimuleren tot samenwerking, kan KIES bijdragen aan vermindering van strijd en een sterkere kindgerichte focus (subdoel 7 en 8).

Toelichting bij de laatste subdoelen zijn dat in het RCT onderzoek vooral emotionele problemen/probleemgedrag, ouder-kind communicatie en schuldgevoel als uitkomstmaten worden genoemd. De geformuleerde subdoelen 5 tot 9 zijn proces-/vaardigheidsdoelen en worden in de tekst via evaluatie en theorie onderbouwd. Het zijn wel punten die we in de nieuwste monitoring hebben meegenomen. Het is nog te vroeg om daar resultaten van te kunnen delen. Zie volgende pagina voor het interventiemodel.

Interventiemodel KIES

Risicofactor / aan te pakken factor	Werkzame elementen KIES	Subdoelen	(Verwachte) uitkomsten
Misconcepties en schuldgevoel	Psycho-educatie, groepsgesprek, normalisering	1. Begrip scheiding en minder schuldgevoel	Minder schuldgevoel, beter begrip
Gebrekkige emotieregulatie/emotionele stress	Veilige groep, emotieherkenning en expressie via gesprek, creatieve en ervaringsgerichte werkvormen	2. Gevoelens herkennen en benoemen	Betere emotieregulatie, minder probleemgedrag over tijd (internaliserend/externaliserend)
Onvoldoende coping	Coachingmodel, oplossingsgericht werken, oefenen met haalbare stappen	3. Copingstrategieën toepassen	Beter omgaan met scheiding en beter weten wat te doen bij problemen.
Communicatieproblemen	Oefenen communicatie, rollenspel, steun van de groep, behoefte achter de wens verhelderen	4. Effectiever communiceren met beide ouders/belangrijke anderen	Verbetering ouder-kindcommunicatie. Soms beweging in contactfrequentie.
Weinig steun/hulp zoeken	Aandacht voor hulpbronnen, versterken van netwerk, lotgenotencontact, herkenning en normalisering	5. Weten waar hulp te vinden is	Meer sociale steun en weten waar ze terecht kunnen voor hulp
Niet gehoord worden / weinig kennis rechten	Kindparticipatie, KIES Kindplan, oefenen met uiten van wensen en behoeften	6. Kennis kinderrechten	Meer erkend en gehoord voelen
Minder inzicht in impact, loyaliteit en gevolgen scheiding	Psycho-educatie ouders, tips, KIES Ouder Kompas	7. Inzicht impact en loyaliteit	kindgericht ondersteunen
Contact tussen kind en beide ouders onder druk	Ouderbijeen-komsten, handvatten, benadrukken van belang van contact en bespreekbaar maken van effecten van strijd op kind.	8. Bevorderen contact ouders-kind	Betere relatie en minder spanning
Onbekendheid met hulp/onvoldoende steun	Sociale kaart, verwijzing, KIES Gescheiden Opvoeden	9. Wijzen op mogelijkheden van netwerk /steunbronnen	Beter weten waar ze terecht kunnen voor hulp

4. Onderzoek

4.1 Onderzoek naar de uitvoering

Studie 1 RCT, Publicatie 2.

A. VanderValk, I., Van den Broek, A.,Van Doorn, M. D., Deković, M., & Meeus, W. (2013). *Eindrapportage KIES voor het kind! Effectonderzoek naar het preventieve interventieprogramma Kinderen In Echtscheiding Situatie.* Utrecht: ZonMw eindrapport.
B. Zie 4.2. 'Onderzoek naar de effecten' voor de beschrijving van dit onderzoek.
C. Er is met dit onderzoek aangetoond dat zowel de kinderen, als de moeders en leerkrachten zeer tevreden zijn over KIES en dat de tevredenheid zelfs de toch al vrij hoge verwachtingen overtrof.
D. Anno december 2025 zijn er zo'n 2100 professionals die als lid zijn aangemeld in ons systeem en onze online omgeving. Er zijn in totaal 23 organisatielidmaatschappen. Hier vallen organisaties onder met 4 of meer KIES coaches in dienst. De KIES coaches en hun organisaties werken met KIES in ongeveer 2/3 van de Nederlandse gemeenten. In Aruba wordt in alle 6 districten met KIES gewerkt. KIES coaches en hun organisatie zijn desgewenst vindbaar via de zoekfunctie van de website. Er zijn ook nog enkele KIES coaches in andere landen werkzaam.

Studie 2 Quasi-experimenteel onderzoek

A. Spruijt, E. et al. (2005). *Effecten van het volgen van het KIES Programma*. Publicatie in het kader van de afronding van de bachelor van studenten Pedagogiek. Utrecht: Universiteit Utrecht.
B. Zie 4.2. 'Onderzoek naar de effecten' voor de beschrijving van dit onderzoek.
C. Een belangrijk resultaat van deze studie is de tevredenheid van kinderen en ouders met KIES. KIES krijgt hoge rapportcijfers van zowel ouders als kinderen. Gemiddeld wordt de tevredenheid met KIES met een ruime 8.5 beoordeeld.

Studie 3 (Aruba, lopend)

Vanaf 2023 is een start gemaakt voor het doen van een effectonderzoek naar KIES op Aruba (in de Caribische context) voor de leeftijden 7-12 en 13-17 jaar. Vanaf 2026 wordt 4-6 jaar ook meegenomen. De effecten van KIES worden gemeten met een voor- en nameting (pretest-posttest design) bij deelnemende kinderen. De Universiteit Utrecht en de Universiteit Aruba werken samen aan dit onderzoek. De resultaten kunnen worden gedeeld zodra deze beschikbaar zijn.

Studie 4 (Nederland, vervolgonderzoek Universiteit Utrecht, lopend)

Vervolg-effectenonderzoek en uitbreiding doelgroepen Universiteit Utrecht (Inge van der Valk) 2025. Alle subdoelen genoemd onder 1.2 worden aan de hand van de vragenlijsten voor kinderen en ouders gemeten in een voor- en nameting.
Bereik: aan alle KIES coaches en hun organisaties die bereid zijn hun medewerking te verlenen. De resultaten kunnen worden gedeeld zodra deze beschikbaar zijn.

4.2 Onderzoek naar de effectiviteit

Studie 1 RCT, Publicatie 1.

A. Vander Valk, I., Van den Broek, A.,Van Doorn, M. D., Deković, M., & Meeus, W. (2013*). Eindrapportage KIES voor het kind! Effectonderzoek naar het preventieve interventieprogramma Kinderen In Echtscheiding Situatie*. Utrecht: ZonMw eindrapport.
B. Deze studie beschrijft resultaten van het eerste gerandomiseerde controleonderzoek (RCT) in Nederland naar een scheidings-ondersteuningsprogramma voor kinderen. Via randomisering van basisscholen zijn er 156 kinderen (50% jongens) geïncludeerd in twee condities: 80 kinderen hebben deelgenomen aan de interventie KIES en 76 kinderen vormden de controleconditie. De leeftijd van de kinderen was tussen 7 en 13 jaar (*M* =

10.1, *SD* = 1.2) en evenveel jongens en meisjes hebben meegedaan aan de studie. Alle kinderen, ouders en leerkrachten hebben op vier momenten een vragenlijst ingevuld. Dit betrof een voormeting (voordat de interventie plaatsvond), een nameting (direct na afronding), en follow-up metingen zes maanden en twaalf maanden na de interventie. Dit onderzoek heeft gebruik gemaakt van de rapportages van de kinderen, moeders en leerkrachten. Zij werden bevraagd naar zowel internaliserend als externaliserend probleemgedrag, omgang met scheiding, welbevinden, schoolprestaties, kwaliteit ouder-kind relatie en frequentie van contact.

C. De resultaten laten zien dat KIES kinderen significant minder probleemgedrag gaan vertonen over tijd vergeleken met controlekinderen. Verder bleek er een verbetering te zijn in de ouderkind communicatie. Ook blijkt het schuldgevoel ten opzichte van de scheiding bij de kinderen die aan KIES hebben deelgenomen significant gedaald is bij de nameting. Wanneer gekeken wordt voor wie KIES werkt, kan geconcludeerd worden dat er voor elke groep wel ergens sprake is van verbetering(en). Zo blijkt bijvoorbeeld dat deelname aan KIES vooral voor jongens zorgt voor een betere relatiekwaliteit met moeder, en vooral voor jongere kinderen samenhangt met een daling in de mate van probleemgedrag. Ook wanneer het kind aanvankelijk een meer negatief gevoel heeft (zoals boosheid, verdriet en machteloosheid), of meer moeite heeft met de scheiding (onbegrip) is er meer verbetering door KIES. De veronderstelde werkzame mechanismen van KIES konden in deze studie niet aangetoond worden. Op een deel van de mediërende variabelen was een verbetering te zien voor de KIES kinderen (o.a. zichzelf de schuld geven van de scheiding), maar geen van deze variabelen bleek een significante mediator te zijn in de relatie tussen het wel of niet deelnemen aan KIES en de uitkomstvariabelen.

Studie 1 RCT, Publicatie 2.

A. Pelleboer-Gunnink, H. A., Valk, I. E. van der, Branje, S. J. T., Doorn, M. D. van, & Deković, M. (2015). Effectiveness and moderators of the preventive intervention kids in divorce situations - A randomized controlled trial. *Journal of Family Psychology, 29,* 799-805.

B. Deze studie betreft een tweede wetenschappelijke publicatie over de effectiviteit van KIES en laat lange termijneffecten zien van het gerandomiseerde controleonderzoek naar KIES. Via randomisering van basisscholen zijn er 156 kinderen (50% jongens) geïncludeerd in twee condities: 80 kinderen hebben deelgenomen aan de interventie KIES en 76 kinderen vormden de controleconditie. De leeftijd van de kinderen was tussen 7 en 13 jaar (*M* = 10.1, *SD* = 1.2) en evenveel jongens en meisjes hebben meegedaan aan de studie. Zowel kinderen als vaders en moeders hebben op vier momenten een vragenlijst ingevuld. Dit betrof een voormeting (voordat de interventie plaatsvond), een nameting (direct na afronding), en follow-up metingen zes maanden en twaalf maanden na de interventie. Om te onderzoeken of KIES werkt is gekeken naar de uitkomstmaten ouder-kind communicatie en emotionele problemen bij het kind. Om te onderzoeken voor wie KIES werkt, is gekeken naar de moderatoren geslacht, ouderlijke conflicten en hoelang de scheiding geleden is. Verder werd gevraagd naar de verwachtingen en tevredenheid van de respondenten.

C. Latente groeicurves laten zien dat kinderen die aan KIES meededen significant minder emotionele problemen vertoonden over tijd dan kinderen die niet aan KIES deelnamen. Ook verbeterden de KIES kinderen significant over tijd ten opzichte van de controlekinderen in ouder-kind communicatie (door moeder gerapporteerd communicatie met moeder en door het kind gerapporteerde communicatie met vader). De effectsize varieerde van .30-.63. Over het algemeen werden geen significante moderatie-effecten gevonden, afgezien van hoe lang de scheiding geleden plaatsvond. Binnen de KIES conditie werd wel een effect gevonden wanneer rekening werd gehouden met hoe lang de scheiding geleden was: hoe korter de scheiding geleden was, hoe meer de moeder-kind communicatie verbeterde. Samengevat blijkt KIES dus effectief is het verminderen van probleemgedrag en het verbeteren van de ouder-kind communicatie. Dat er weinig moderatoren significant waren onderschrijft de brede scope van de KIES doelgroep. KIES is er namelijk voor iedereen en lijkt dus ook te werken voor alle kinderen (en bijvoorbeeld niet alleen voor kinderen waarbij meer zichtbare scheidingsgerelateerde problemen aanwezig zijn).

Deze twee publicaties (gebruikmakend van dezelfde data-set) wijzen uit dat er verbetering in het functioneren van kinderen is op de volgende vlakken/doelen:

- Hoofddoel: kinderen vertonen minder probleemgedrag, mindere emotionele problemen en hebben een verbeterde moeder-kind relatie
- Subdoel 1: Schuldgevoelens ten opzichte van de scheiding zijn gedaald. Hiermee is dus een veel gehoorde misconceptie verminderd.
- Subdoel 4: De ouder-kind communicatie is verbeterd.

Kortom, dat KIES werkzaam is op de lange termijn is bevestigd door een gerandomiseerd controleonderzoek naar de effectiviteit van KIES. De effecten over een periode van twaalf maanden zijn hiermee aangetoond.

Studie 2 Quasi-experimenteel onderzoek

A. Spruijt, E. et al. (2005). Effecten van het volgen van het KIES Programma. Publicatie in het kader van de afronding van de bachelor van studenten Pedagogiek. Utrecht: Universiteit Utrecht.
B. In dit quasi-experimentele onderzoek zijn de effecten van KIES onderzocht bij 41 kinderen (en ouders) die KIES hebben gevolgd. Deze kinderen zijn vergeleken met 13 kinderen (en ouders) die op de wachtlijst stonden om KIES te volgen. De gemiddelde leeftijd van deze kinderen is 9.7 jaar oud en kinderen zijn tussen 8 en 12 jaar. Hierbij is gekeken naar begrip van de scheiding, hoe de kinderen ermee omgaan (coping), kwaliteit van de relatie van het kind met vader en moeder, frequentie van contact met vader en moeder, internaliserende problemen (depressieve en angstgevoelens), en algemeen welbevinden. Daarnaast is de tevredenheid met het KIES programma bevraagd. Zowel kinderen, als vaders en moeders hebben een vragenlijst ingevuld.
C. Omdat het hier gaat om een populatieonderzoek is het niet zinvol om significanties te berekenen. Het gaat uitsluitend om de verschillen in scores. De resultaten van het onderzoek laten zien dat meedoen aan KIES positief is; kinderen die aan KIES hebben meegedaan begrijpen de scheiding beter en weten beter wat ze moeten doen bij problemen dan kinderen die op de wachtlijst stonden. Ook voelen de KIES kinderen zich beter, hebben ze minder depressieve gevoelens en rapporteren zij minder waargenomen ouderlijke conflicten. De relatie van het kind met zowel moeder als vader wordt ook beter beoordeeld door kinderen die aan KIES hebben meegedaan vergeleken met kinderen die op de wachtlijst stonden.

Met de resultaten van dit onderzoek is aangetoond dat de volgende doelen met KIES aangepakt worden:

- Hoofddoel: Kinderen voelen zich beter, hebben minder depressieve gevoelens. Daarnaast hebben zij een betere ouder-kind relatie.
- Subdoel 1: Kinderen begrijpen de scheiding beter.
- Subdoel 4: Kinderen weten beter wat ze moeten doen bij problemen.
- Subdoel 7: Zij rapporteren minder waargenomen ouderlijke conflicten. Ouders hebben hun gedrag dus aangepast aan de mogelijke gevolgen.

5. Praktijkvoorbeeld

Liam mag weer kind zijn

"Mama is vaak verdrietig, dus ik help haar een beetje."

Liam is 11 jaar en zegt het alsof het vanzelfsprekend is. Sinds de scheiding voelt hij dat hij meer moet doen. Hij ruimt op, houdt zijn zusje in de gaten en probeert zijn moeder te troosten als ze huilt. Zelf praat hij er niet over. "Mama heeft al zoveel aan haar hoofd," zegt hij. "Ik wil haar niet nog meer lastigvallen."

Op school merkt zijn juf dat Liam stiller is geworden. Zijn huiswerk blijft liggen, hij reageert sneller geïrriteerd en lijkt vaak met zijn gedachten ergens anders. Tijdens de pauze voetbalt hij vrolijk mee, maar in de klas zit hij soms stil voor zich uit te kijken. Ze ziet een jongen die iets draagt dat te zwaar is voor zijn leeftijd.

Omdat de school samenwerkt met een schoolmaatschapppelijk werker die KIES professional is, besluit de juf na advies in gesprek te gaan met Liams ouders. Samen met het CJG regelen ze dat Liam mee kan doen aan een KIES-groep. Zijn ouders stemmen in, al zien ze thuis weinig signalen.

In de KIES-groep
In de eerste bijeenkomsten kijkt Liam vooral de kat uit de boom. Tot hij merkt dat andere kinderen ook vertellen hoe ze hun ouders proberen te helpen, hoe ze zich zorgen maken en vaak meer voelen dan ze laten zien. Er klinkt herkenning in de verhalen. Voor het eerst durft Liam te delen dat hij zich soms verantwoordelijk voelt voor het verdriet van zijn moeder.

Langzaam leert hij dat het oké is om verdrietig of bezorgd te zijn, maar dat het niet zijn taak is om de last van zijn ouders te dragen. Hij ontdekt dat je van beide ouders kunt houden, zonder hun problemen op te lossen. En dat hij zelf wensen mag hebben, eigen verhalen mag vertellen en mag zeggen wat hem te veel wordt. Ook weet hij nu welke rechten kinderen hebben als hun ouders uit elkaar gaan.

Er ontstaat ruimte. Ruimte om te lachen, te spelen, zich vrijer te bewegen. Hij hoeft niet meer alleen met zijn zorgen rond te lopen.

Ouders in beeld
Ook zijn ouders worden betrokken. Tijdens informatie- en evaluatiebijeenkomsten krijgen zij zicht op wat een scheiding voor kinderen kan betekenen. Ze horen hoe belangrijk het is dat een kind niet in de rol van steunpilaar komt. De bijeenkomsten zijn niet bedoeld om te oordelen, maar om informatie, inzicht en handvatten te bieden. Wat gebeurt er als je je kind voortdurend bedankt voor alle hulp? Hoe kun je nabij zijn zonder emotionele afhankelijkheid te creëren? Welke grenzen zijn gezond, ook als je zelf kwetsbaar bent? En waar kun je als ouders zelf terecht?

Voor Liams ouders vallen puzzelstukjes op hun plek. Ze beseffen dat hun zoon al te veel verantwoordelijkheid op zijn schouders nam. Door de bijeenkomsten staan ze ook meer open voor eigen ondersteuning, en zien ze beter hoe zij hun kinderen kunnen begeleiden in plaats van andersom.

Terug naar kind-zijn
Na een aantal weken merkt de juf het verschil. Liam steekt zijn vinger weer op in de klas, maakt grapjes met klasgenoten en laat zien wanneer hij iets niet begrijpt. Thuis zoekt hij zijn vrienden vaker op en vertelt hij enthousiast over voetbal. Hij durft te zeggen als iets hem te veel is en kiest er soms bewust voor om tijd voor zichzelf te nemen.

Niet alles is opgelost, de scheiding blijft een feit en zijn ouders hebben hun eigen zorgen, maar Liam hoeft het niet meer alleen te dragen. Hij heeft ervaren dat er mensen zijn die luisteren, dat zijn gevoelens ertoe doen en dat hij zelf

mag aangeven wat hij nodig heeft. Zijn ouders kijken anders naar hem en weten dat ze hem mogen ondersteunen zonder hem verantwoordelijk te maken.

Een bredere betekenis

Liams verhaal laat zien hoe snel kinderen zichzelf voorbij kunnen lopen na een scheiding. Zorgzaamheid lijkt onschuldig, maar kan zwaar worden als het kind emotioneel verantwoordelijk wordt voor een ouder. KIES biedt kinderen een veilige plek om hun gevoelens te verkennen, contact te maken met anderen in dezelfde situatie en zichzelf beter te begrijpen.

Voor Liam betekent dit dat hij weer kind kan zijn: lichter, nieuwsgierig en met ruimte om te groeien. En de wetenschap dat hij, als het nodig is, altijd ergens terecht kan, geeft hem vertrouwen. Zijn stem telt.

6. Aangehaalde literatuur

Ängarne-Lindberg, T., Wadsby, M., & Berterö, C. (2009). Young adults with childhood experience of divorce: Disappointment and contentment. *Journal of Divorce and Remarriage*, *50*, 172-184.

Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family, 62*, 1269-1287.

Amato, P.R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family, 72*, 650-666.

Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110, 26-4.

Anthonijsz, I., Spruijt, E. & Zwikker, N. (2015). *Richtlijn scheiding en problemen van jeugdigen.* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Ahrons, C. R. (2007). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family process*, *46*, 53 -65.

Attar-Schwartz, S., Tan, J.-P., Buchanan, A., Flouri, E., & Griggs, J. (2009). Grandparenting and adolescent adjustment in two-parent biological, lone-parent, and step-families. *Journal of Family Psychology, 23*(1), 67–75.

Berg, T., van den (2018*). Praten met kinderen en jongeren over scheiding. Een praktijkboek voor professionals*. Bohn Stafleu Van Loghem.

Broek, van der, A., Valk, I. E. van der, Doorn, M. van, Meeus, W., & Deković, M. (2013). KIES voor het kind! Effectonderzoek naar het preventieve interventieprogramma kinderen in Echtscheiding Situatie (KIES). *Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 7/8*, 369-379.

Broek, A. van der., & Valk, I. E. van der (2013). KIES voor het kind! Over een preventief interventieprogramma voor scheidingskinderen. *Pedagogiek in Praktijk, 75*, 12-16.

Brotherson, S. E., White, J., & Masich, C. (2010). Parents forever: An assessment of the perceived value of a brief divorce education program. *Journal of Divorce and Remarriage*, *51*, 465-490.

Buchanan, C. M., Maccoby, E. E., & Dornbusch, S. M. (1991). Caught between parents: Adolescents' experience in divorced homes. *Child Development, 62*, 1008-1029.

Cashmore, J., & Parkinson, P. (2008). Children's participation in family law decision-making: Theoretical and empirical observations. *Family Matters, 80*, 15–21.

CBS Statline (2018b). *Huwen, partnerschap; sluiting en ontbinding per maand*. Geraadpleegd op 14-9-2018, via https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83519NED/table?ts=1538569953368 (31 augustus 2018).

CBS Statline (2019). *Huwen, partnerschap; sluiting en ontbinding per maand*. Geraadpleegd op 22-5-2019, via https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83519NED/table?ts=1538569953368 (mei).

CBS Statline (2025). *Huwen, partnerschap; sluiting en ontbinding per maand*. Geraadpleegd op 01-12-2025, via https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83519NED/table?ts=1538569953368 (november 2025).

Chase-Landsdale, P. L., Cherlin, A. J., & Kiernan, K. E. (1995). The long-term effects of parental divorce on the mental health of young adults: A developmental perspective. *Child Development, 66*, 1614-1634.

Cheadle, J., Amato, P. R., & King, V. (2010). Patterns of Nonresident Father Involvement. \ *Demography, 47,* 205-226.

Cipriano, C., Taylor, L., Durlak, J. A., & Mahoney, J. L. (2024). *The effects of school-based social and emotional learning programs on student outcomes: A meta-analysis of recent research*. *Journal of School Psychology*. Advance online publication

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development, 82*(1), 405–432.

Coleman, M., Ganong, L. H., & Fine, M. A. (2000). Reinvestigating remarriage: Another decade of progress. *Journal of Marriage and Family, 62*(4), 1288–1307.

Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2010). *Marital conflict and children: An emotional security perspective.* New York, NY: Guilford Press.

Crockenberg, S., & Langrock, A. (2001). The role of specific emotions in children's responses to interparental conflict: A test of the model. *Journal of Family Psychology, 15*, 163-182.

Dadds, M. R., Atkinson, E., Turner, C., Blums, G. J., & Lendich, B. (1999). Family conflict and child Adjustment: Evidence for a cognitive-contextual model of intergenerational transmission. *Journal of Family Psychology*, *13,* 194-208.

Davies, P. T., Hentges, R. F., Coe, J. L., Martin, M. J., Sturge-Apple, M. L., & Cummings, E. M. (2016). The multiple faces of interparental conflict: Implications for cascades of children's insecurity and externalizing problems. *Journal of Abnormal Psychology, 125*, 664-678.

DeGarmo, D. S., & Forgatch, M. S. (2007). Early development of delinquency within divorced families: Evaluating a randomized preventive intervention trial. *Developmental Science, 10*(1), 93–110.

Dijk, R. van, Valk, I. E. Van der, Deković, M., & Branje, S. J. T. (2020). A Meta-Analysis on Interparental Conflict, Parenting, and Child Adjustment in Divorced Families: Examining Mediation using Meta-Analytic Structural Equation Models. *Clinical Psychology Review, 79 (open access).*

Dronkers, J. (1997). Zoals de ouden zongen piepen de jongen. Intergenerationele overdracht van de kans op scheiding in Nederland. *Mens & Maatschappij, 72,* 146-165.

Duijvestijn, P. & Noordink, T. (2013). Kinderen van gescheiden ouders in de klinische praktijk. Scheidingsspecifieke elementen in diagnostiek en behandeling op basis van een Delphi-studie. *GZ-Psychologie, 1*, 10-16.

Dunn, J., Davies, L. C., O'connor, T. G., & Sturgess, W. (2001). Family lives and friendships: The perspectives of children in step-, single-parent, and nonstep families. *Journal of Family Psychology*, *15*, 272.

Durlak, J. A., Mahoney, J. L., & Boyle, A. E. (2022). What we know, and what we need to find out about universal, school-based social and emotional learning programs for children and adolescents: A review of meta-analyses and directions for future research. *Psychological Bulletin, 148*(11–12), 765–782.

Emery, R. E. (2006). *Divorcing emotions: Children's pain, parents' grief, and the result of a randomized trial mediation or litigation 12 years later*. Paper presented at the International Conference on Children and Divorce, 24-27 July 2006, University of East Anglia, Norwich, UK.

Emery, R. E. (2011). *Renegotiating Family Relationships: Divorce, Child Custody, and Mediation* (2nd ed.). Guilford Press.

Fabricius, W. V., & Luecken, L. J. (2007). Postdivorce living arrangements, parent conflict, and long-term physical health correlates for children of divorce. *Journal of Family Psychology, 21*(2), 195–205.

Feinberg, M. E. (2003). The internal structure and ecological context of coparenting: A framework for research and intervention. *Parenting: Science and Practice, 3*(2), 95–131.

Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine, 14*(4), 245–258.

Fosco, G. M., & Grych, J. H. (2008). Emotional, cognitive, and family systems mediators of children's adjustment to interparental conflict. *Journal of Family Psychology, 22*, 843-854.

Fosco, G. M., & Grych, J. H. (2010). Adolescent triangulation into parental conflicts: longitudinal implications for appraisals and adolescent-parent relations. *Journal of Marriage and Family*, *72*, 254-266.

Groenhuijsen, L. A. (2014). *Theoretisch fundament bij de aanpak van complexe scheidingen*. Jeugdzorg Nederland.

Harold, G. T., & Sellers, R. (2018). Annual research review: Interparental conflict and youth psychopathology: An evidence review and practice focused update. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 59*(4), 374–402.

Harold, G. T., Acquah, D., Sellers, R., & Chowdry, H. (2016). *What works to enhance inter-parental relationships and improve outcomes for children?* London, UK: Early Intervention Foundation.

Harold, G. T., & Leve, L. D. (2012). Parents as partners: How the parental relationship affects children's psychological development. In M. Rutter et al. (Eds.), *Rutter's child and adolescent psychiatry* (5th ed., pp. 497–508). Oxford, UK: Wiley-Blackwell.

Hetherington, E. M. (2014). *Coping with divorce, single parenting, and remarriage: A risk and resiliency perspective*. New York: Psychology Press.

Hetherington, E. M., & Stanley-Hagan, M. M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 40,* 129-140.

Hooper, L. M. (2007). The application of attachment theory and family systems theory to the Jamison, T. B., Coleman, M., Ganong, L. H., & Feistman, R. E. (2014). Transitioning to postdivorce family life: A grounded theory investigation of resilience in coparenting. *Family Relations, 63*, 411-423.

Jordan, P. H. (2016). Individual Therapy with a Child of Divorced Parents. *Journal of Clinical Psychology*, *72*, 430-443.

Jurkovic,, G.J., Thirkield, A., & Morrell, R. (2001). Parentification of adult children of divorce: A multidimensional analysis. *Journal of Youth and Adolescence, 30*, 245-257.

Ince, D., Rooijen, K. van, & Verheijden, E. (2018). *Wat werkt bij scheiding?* Utrecht: Nederlands

Jeugd Instituut.
Ince, D., Van Yperen, T., & Valkestijn, M. (2018). *Top 10 beschermende factoren voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
Kalmijn, M. (2013). Long-term effects of divorce on parent–child relationships: Within-family comparisons of fathers and mothers. *European Sociological Review*, *29*, 888-898.
Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations*, *52*, 352-362.
Kim, J. S. & Franklin, C. (2009). Solution-focused brief therapy in schools: A review of the outcome literature. *Children and Youth Services Review, 31,* 464-470.
Kinderombudsman (2014). *Vechtende ouders, het kind in de knel. Adviesrapport over het verbeteren van de positie van kinderen in vechtscheidingen.* Den Haag: De Kinderombudsman.
Kinderombudsman. (2020). *Verkenning Scheidingskinderen: Hoe gaat het met kinderen in een scheidingssituatie?* Den Haag: De Kinderombudsman.
Klein Velderman, M., Dommelen, P. van, Pannebakker, F. D., & Reijneveld, S. A. (2019). Effectiveness of the Children of Divorce Intervention Program in the Netherlands. *European Journal of Public Health, 29*.
Klein Velderman, M., Harten, L. van, Pannebakker, F. (2015). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Stoere schildpadden.'* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.
Klein Velderman, M., Pannebakker, F. D., Clooestermans, P. G., & Reijneveld, S. A. (2014). *Dappere Dino's: interventieprogramma voor kinderen van 6-8 jaar van gescheiden ouders. Eindrapportage evaluatie Dappere Dino's versie 2.0.* Leiden: TNO-rapport; TNO/CH 2014 R 10823.
Kolb, D. A., & Fry, R. E. (1974). *Toward an applied theory of experiential learning*. MIT Alfred P. Sloan School of Management.
Kolk, B. van der (2016). *Traumasporen. Het herstel van lichaam, brein en geest na overweldigende ervaringen.* Uitgeverij Mens!
Lam, E., & Huitema, J. (2019). *Ouderschapswijzer. Welke ouder heeft welke rechten en plichten? Het ouderschap en ouderlijk gezag op hoofdlijnen*. Suez advocaten.
Lamb, M. E. (2012). *Mother–child and father–child relationships.* In V. Maholmes & R. B. King (Eds.), The Oxford handbook of poverty and child development (pp. 519–533). New York, NY: Oxford University Press.
Lamb, M. E. (2012). Critical analysis of research on parenting plans and children's well-being. In K. Kuehnle & L. Drozd (Eds.), *Parenting plan evaluations: Applied research for the family court* (pp. 214–243). Oxford University Press.
Lamela, D., Figueiredo, B., Bastos, A., & Feinberg, M. (2016). Typologies of post-divorce coparenting and parental well-being, parenting quality and children's psychological adjustment. *Child Psychiatry & Human Development, 47*(5), 716–728.
Lansford, J. E. (2009). Parental Divorce and Children's Adjustment. *Perspectives on Psychological Science, 4,* 140-153.
Leon, K. (2003). Risk and protective factors in young children's adjustment to parental divorce: A review of the research. *Family Relations, 52*, 258-270.
Lengua, L. J. (2002). The contribution of emotionality and self-regulation to the understanding of children's response to divorce. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 31*(4), 593–607.
Lundy, L. (2013). 'Voice' is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal, 33*(6), 927–942.
McLanahan, S., & Sandefur, G. (1994). *Growing up with a single parent: What hurts, what helps.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
Moritsugu, J., Wong, F. Y., & Duffy, K. G. (2010). *Community Psychology*. Boston: Pearson Education, Inc.
Movisie (2013). *De drie decentralisaties in het sociale domein. Een overzicht in vogelvlucht. Geraadpleegd* op 21-10-2018, via https://www.movisie.nl/artikel/drie-decentralisaties- sociale-domein.
Nederlands Jeugdinstituut (NJi). (2020). *Richtlijn Scheiding en problemen van jeugdigen.* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
O'Hara, K. L. (2017). *An Online Preventive Intervention for Youth Exposed to High-Conflict Parental Divorce/Separation.* Arizona: University of Arizona (dissertation).
Pedro-Carroll, J. L. (2010). *Putting children first: Proven parenting strategies for helping children thrive through divorce*. New York, New York: Avery (Penguin).

Pedro-Carroll, J., & Reddy, L. (2005). *A preventive play intervention to foster children's resilience in the aftermath of divorce.* In L. Reddy, T. Files-Hall, & C. Schaefer (Eds.), Empirically based play interventions for children. (pp.51-75). Washington, DC: American Psychological Association.

Pedro-Carroll, J. L., & Jones, S. H. (2015). A preventive intervention program for children of divorce: The Children of Divorce Intervention Program. In E. M. Cummings, P. T. Davies, & S. Campbell (Eds.), *Developmental psychopathology and family process*. New York, NY: Guilford Press.

Pelleboer-Gunnink, H. A., Valk, I. E. van der, Branje, S. J. T., Doorn, M. D. van, & Deković, M. (2015). Effectiveness and moderators of the preventive intervention kids in divorce situations - A randomized controlled trial. *Journal of Family Psychology, 29,* 799-805.

Ploeg, J. D. van der (2013). *Stress bij kinderen*. Bohn Stafleu Van Loghum.

Rejaän, Z. Van der Valk, I.E., & Branje, S. J. T. (2020). Postdivorce coparenting patterns and relations with adolescent adjustment. *Manuscript submitted for publication*.

Rose, S.R. (2009). A review of effectiveness of group work with children of divorce. *Social work with groups, 32*, 222-229.

Sandler, I.N., Wolchik, S. A., Cruden, G., Mahrer, N. E., Ahn, S., Brincks, A., & Brown, C. H. (2014). Overview of meta-analyses of the prevention of mental health, substance use, and conduct problems. *Annual Review of Clinical Psychology, 10,* 243-273.

Sbarra, D.A, & Bourassa, K.J. (2014). Psychological and physical health consequences of divorce: Focus on adult adjustment. *Current Directions in Psychological Science, 22(5)*, 406-412.

Singendonk, K., & Meesters, G. (2018). *Kind en echtscheiding. Een ontwikkelingspsychologisch perspectief*. Pearson Education Benelux BV.

Smart, C. (2002) *From children's shoes to children's voices.* Family Court Review, 40(3), 307–319.

Snels-Dolron, N. & KIES team (2022). *KIES handleiding voor de KIES coach 2022.* Hedikhuizen: KIES voor het kind.

Spruijt, E., & Kormos, H. (2010). *Handboek scheiden en de kinderen: Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft.* Bohn Stafleu van Loghum.

Spruijt, E., & Kormos, H. (2014). *Handboek scheiden en de kinderen: Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft.* Bohn Stafleu van Loghum.

Spruijt, E. et al. (2005). *Effecten van het volgen van het KIES-Programma.* Publicatie in het kader van de afronding van de bachelor van studenten Pedagogiek. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Stafford, M., Kuh, D. L., Gale, C. R., Mishra, G., & Richards, M. (2016). Parent–child relationships and offspring's positive mental wellbeing from adolescence to early older age. *The Journal of Positive Psychology*, *11*, 326-337.

Stathakos, P. & Roehrle, B. (2003). The effectiveness of intervention programmes for children of divorce: A meta-analysis. *International Journal of Mental health Promotion*.

Swartz-Den Hollander, E., Valk, I. E. van der, Deković, M., & Branje, S. J. T. (2020). Parental divorce and children's adjustment: An updated meta-analysis. *Manuscript submitted for publication.*

Turner, G. (1999). Peer support and young people's health. *Journal of Adolescence, 22,* 567-572.

Valk, I. E. van der, Muijselaar, M. M. L., Doorn, M. D. van, Broek, A. E. M. van den, Wijsbroek, S. A. M., Meeus, W. H. J. & Dekovic, M. (2013). Veel jongeren ervaren scheidingsleed. *Jeugdkennis, 7*, 1-7.

VanderValk, I., Van den Broek, A.,Van Doorn, M. D., Deković, M., & Meeus, W. (2013). *Eindrapportage KIES voor het kind! Effectonderzoek naar het preventieve interventieprogramma Kinderen In Echtscheiding Situatie*. Utrecht: ZonMw eindrapport.

Valk, I. E. van der, Van den Berg, G., Van der Veldt, M. C., & Anthonijsz, I. (2020). *Revisie Richtlijn Scheiding en problemen van jeugdigen voor jeugdhulp en jeugdbescherming*. Utrecht: Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen.

VanderValk, I., & Spruijt, E. (2004). De gevolgen van echtscheiding voor kinderen. *JOOK, Jaarboek voor Ontwikkelingspsychologie, Orthopedagogiek en Kinderpsychiatrie, 6*, 324-342.

Valk, I. van der, Spruijt, E., Goede, M. de, Meeus, W., & Maas, C. (2004). Marital status, marital process, and parental resources in predicting adolescents' emotional adjustment: A multilevel analysis. *Journal of Family Issues, 25*, 291-317.

Vélez, C., Wolchik, S., Tein, J.-Y., & Sandler, I. (2011). Protecting children from the consequences of divorce a longitudinal study of the effects of parenting on children's coping processes. *Child Development, 82, 244-57.*

Voert, M. J. ter (2019). Factsheet 2019-1. *Scheidingen 2018; Gerechtelijke procedures en gesubsidieerde rechtsbijstand.* Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Ministerie van Veiligheid en Justitie.

Voert, M. ter (2020). Scheidingen 2019. *Gerechtelijke procedures en gesubsidieerde Rechtsbijstand*. Den Haag: WODC; Fact sheets 2020-01.

Wallerstein, J. S., & Blakeslee, S. (1989). Second Chances: Men. *Women, and Children a Decade After Divorce*, *306*.

Wallerstein, J. S., Lewis, J. M., & Blakeslee, S. (2000). *The unexpected legacy of divorce: A 25 year landmark study*. Hyperion.

Wang, M. T., & Eccles, J. S. (2012). Social Support Matters: Longitudinal Effects of Social Support on Three Dimensions of School Engagement from Middle to High School. *Child Development, 83*, 877 – 895.

Windle, M. (1992). A longitudinal study of stress buffering for adolescent problem behaviors. *Developmental Psychology, 28*, 522–530.

Wolchik, S. A., Sandler, I. N., & Tein, J.-Y. (2006). Evidence-based interventions for children following parental divorce. In J. E. Zins et al. (Eds.), *Handbook of evidence-based social, emotional, and academic learning* (pp. 103–119). New York, NY: Guilford Press.

Wolchik, S. A., West, S. G., Sandler, I. N., Tein, J. Y., Coatsworth, D., Lengua, L., ... & Griffin, W. A. (2000). An experimental evaluation of theory-based mother and mother–child programs for children of divorce. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *68*, 843-856.

Wolchik, S., Sandler, I., Millsap, R., Plummer, B., Greene, S., Anderson, E., Haine, R. (2002). Six-year follow-up of preventive interventions for children of divorce. *Journal of the American Medical Association*, 288, 1874.